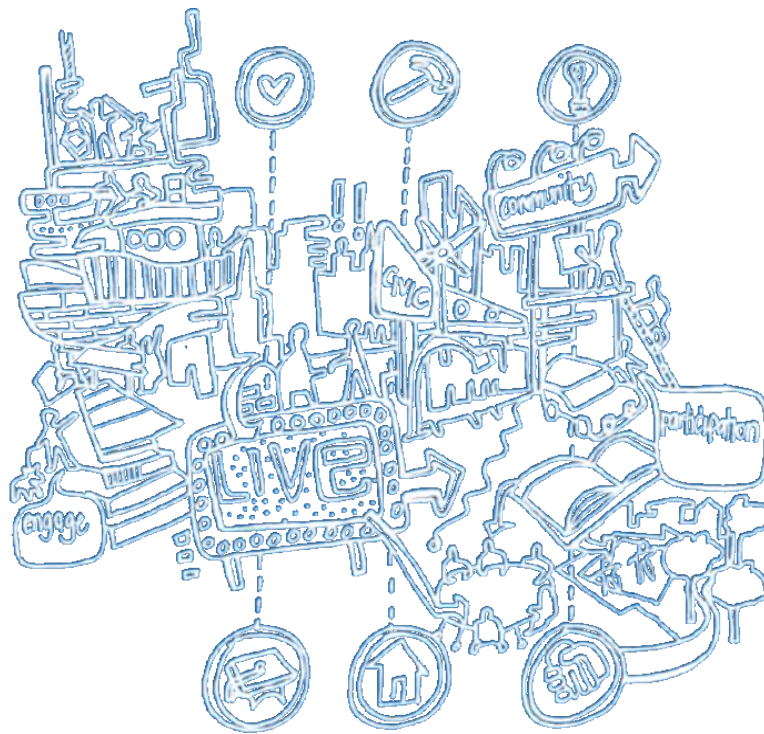


Live Projects: Kiemen voor ontwikkeling

LIVE PROJECTS : KIEMEN VOOR ONTWIKKELING

Hoe kunnen Live Projects binnen het architectuur discours ingezet worden bij het omgaan met sociaal-economisch uitdagende contexten? En welke factoren dragen bij aan de succesfactor van zulke Live Projects?



Dra. Karen Lens
Prof. dr. Koenraad Van Cleempoel
Prof. ir. arch. Nikolaas Vande Keere

Universiteit Hasselt
Faculteit Architectuur en Kunst
Opleiding architectuur

Academiejaar 2019 - 2020
Seminarie Genius Loci 2MA AR

Illustratie cover:

Harris, h. (2014). *Live Projects drawing*. Via Architecture live projects:
pedagogy into practice. Londen: Taylor & Francis Ltd.

ABSTRACT

[NL]

‘Live Projects’ is een relatief jong begrip waar (student)architecten tegenwoordig steeds vaker mee in aanraking komen. Studenten aan architectuuropleidingen worden niet enkel meer vanaf de schoolbanken opgeleid, maar worden ook het praktijkveld ingestuurd om op een andere wijze kennis en vaardigheden te vergaren. Echter wordt het begrip in een vernauwende zin vaak enkel gelinkt aan de pedagogische meerwaarde van zulke projecten en worden verdere opportuniteiten van hun inzetbaarheden niet verkend of vergeten. Ook de kritische blik naar het resultaat van deze projecten blijft nog te vaak achterwege en het optimistische aura wordt niet in vraag gesteld. Het is dan ook daarom dat ik mij wou verdiepen in dit misschien nog te onopgemerkte fenomeen.

Hoe kunnen Live Projects nu binnen het architectuur discours ingezet worden bij het omgaan met sociaal-economisch uitdagende contexten? En welke factoren dragen bij aan de succesfactor van zulke Live Projects? Het doel van deze masterscriptie is daarom ook het onderzoeken welke aspecten bijdragen aan die succesfactor en hoe we kunnen inzetten op de duurzaamheid en opportuniteiten van deze projecten. Het kan bovendien ook een instrument vormen voor (student)architecten om op een andere, meer experimentele manier naar het ontwerpproces te kijken.

Om dit te kaderen wordt er in deze scriptie eerst onderzoek gedaan naar het begrip ‘Live Projects’ zelf en worden de karakteristieken hiervan onderzocht. Vervolgens bespreek ik een begrippenkader en bepaal ik een definitie waar de kritische houding naar het onderwerp meteen voelbaar wordt. In de aaneensluitende drie hoofdstukken worden enkele belangrijke criteria van Live Projects onderzocht aan de hand van diverse case study’s. Daarna wordt ook het informele en laagdrempelige karakter van zulke Live projects bestudeerd, alsook hun bottom-up karakter wordt nagegaan. Nadien wordt ook de opvolging en documentatie, of het gebrek daaraan althans, onderzocht. Tot slot worden er in een concrete ontwerpopdracht enkele bevindingen uit deze scriptie toegepast.

Dit alles leidt tot een uiteindelijke conclusie waarin het potentieel van deze Live Projects duidelijk voelbaar wordt. Een participatief en transparant proces blijkt essentieel te zijn voor deze projecten. Met hun experimenteel karakter fungeren ze als een soort laboratorium waar nieuwe oplossingen voor uitdagende contexten kunnen worden onderzocht en de architect van het gekende top-down ontwerpproces kan afstappen. Ze beschikken bovendien ook over een bepaalde continuïteit waardoor hun verhaal nooit echt stopt maar er telkens een bron aan nieuwe ideeën en dynamieken gevormd wordt. Daarom worden Live Projects niet altijd duurzaam in de zin dat het project iets fysieks in de ruimte achterlaat, maar primeert de drive en motivering die wordt nagelaten.

Deze scriptie vormt een pleidooi om als architect zich meer bewust te worden van zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid en om als ontwerper creatiever met het proces durven om te gaan en ingesleten ideeën rond architectuur en (stads)ontwikkeling in vraag te stellen. Nieuwe inzichten worden aangereikt voor (student)architecten, alsook voor geïnteresseerde burgers die graag op een constructieve manier willen meebouwen aan hun verwante leefomgeving.

ABSTRACT

[ENG]

"Live Projects" is a relatively young concept that (student) architects are increasingly confronted with these days. Architecture students are not only trained from school desks anymore, but are also sent to the field to acquire knowledge and skills in a different way. However, in a narrowing sense, the term is often only linked to the pedagogical added value of such projects and further opportunities of their employability are not explored or forgotten. The critical view of the results of these projects is also still too often overlooked and the optimistic aura is not questioned. That is why I wanted to delve into this perhaps too undetected phenomenon.

How can Live Projects be used within the architecture discourse to deal with socio-economically challenging contexts? And which factors contribute to the successfactor of such Live Projects? The aim of this master's thesis is therefore also to investigate which aspects contribute to that successfactor and how we can focus on the sustainability and opportunities of these projects. It can also be an instrument for (student) architects to look at the design process in a different, more experimental way.

To frame this, in this thesis research is first done into the concept of "Live Projects" itself and its characteristics are investigated. Then I discuss a conceptual framework and determine a definition where the critical attitude towards the subject is immediately felt. In the consecutive three chapters, some important criteria of Live Projects are examined on the basis of various case studies. After that, the informal and approachable nature of such Live projects will also be studied, as well as their bottom-up character. Afterwards, the follow-up and documentation, or at least the lack thereof, is also examined. Finally, some findings from this thesis are applied in a concrete design assignment.

All this leads to a final conclusion in which the potential of these Live Projects becomes clearly tangible. A participatory and transparent process appears to be essential for these projects. With their experimental character, they function as a kind of laboratory where new solutions for challenging contexts can be explored and the architect can abandon the well-known top-down design process. Moreover, they also have a certain continuity, so that their story never really stops, but a source of new ideas and dynamics is always formed. That is why Live Projects do not always become sustainable in the sense that the project leaves something physical in the space, but the drive and motivation that is left behind prevails.

This thesis is a plea as an architect to become more aware of his social responsibility and as a designer to dare to deal more creatively with the process and to question ingrained ideas about architecture and (urban) development. New insights are provided for (student) architects, as well for interested citizens who would like to contribute constructively to their related living environment.

DANKWOORD

Deze mastercriptie was niet mogelijk zonder de steun en medewerking van enkele personen. Allereerst wil ik daarom graag mijn promotor Karen Lens bedanken voor haar grote enthousiasme tijdens de begeleidingen en haar voortdurende stroom aan ideeën, alsook voor het altijd klaar staan voor mij en mij vertrouwen te geven in alles wat ik deed. Daarnaast wil ik ook graag mijn co-promotoren Koenraad Van Cleempoel en Nikolaas Vande Keere bedanken voor hun interessante feedback momenten en visies op mijn scriptie.

Verder bedank ik Jo Berben, Maria Segantini en Eef Boeckx voor hun vele begeleidingen tijdens studio New Economies, mij als ontwerper uit te dagen en de kans te geven om mijn bevindingen uit de thesis te toetsen in de ontwerppraktijk.

Hiernaast wil ik ook nog graag mijn ouders bedanken voor het nalezen van mijn thesis alsook het creëren van een aangename werkplek thuis en het vele geduld. Tot slot wil ik ook dankjewel zeggen tegen mijn vrienden en medestudenten voor de steun en aanmoediging doorheen de hele opleiding, alsook al het plezier dat we beleefd hebben samen. Zonder hen waren deze 5 jaren niet hetzelfde geweest.

VOORWOORD

Ik wil dit werkstuk graag beginnen met mijn persoonlijke blik mee te geven waarom ik precies met dit onderzoek van start ben gegaan. Die preciese start vond plaats nadat er mij begin dit academiejaar de directe vraag werd gesteld “wilt u nu eigenlijk architect worden of socioloog?”. Vanaf dat moment, niet zeker over hoe ik deze vraag moest interpreteren of beantwoorden, ben ik beginnen nadenken over mijn visie en positie als ontwerper. Want wat is een architect nu volgens mij? Iemand die gebouwen maakt? Niet persé. Iemand die met ruimtes werkt? Ja, maar bovenal iemand die deze ruimtes ontwerpt voor de maatschappij en deze daarmee ook dient.

In mijn architectuuropleiding, die ik de voorbije jaren aan de Faculteit Architectuur en Kunst aan de UHasselt gevolgd heb, heb ik een heel aantal projecten mogen ontwerpen binnen zowel de ontwerpstudio's als enkele andere vakken. Doorheen deze opdrachten heb ik aan mezelf als ontwerper gemerkt dat ik iemand ben die de sociale en maatschappelijke rol van een ontwerp weet te waarderen. In dit ontwerptraject hebben wij als student zelf ook deelgenomen aan een Live Project en hier mee kennis gemaakt. Het was vooral in dit type ontwerpproject dat ik mijn visie sterk herkende en wat mijn interesse naar dit vaak nog te onopgemerkte fenomeen aanwakkerde. Vandaar dus mijn keuze om met deze masterscriptie onderzoek te doen naar het potentieel van dit type ontwerpproject, alsook een zoektocht voor mezelf naar het antwoord op bovengestelde vraag.

INHOUDSOPGAVE

Abstract	p. 05
Dankwoord	p. 09
Voorwoord	p. 11
/01 Problem Statement	p. 17
1. Algemeen begrip ‘Live Projects’	p. 18
2. Eigen begrip ‘Live Projects’	p. 20
/02 Criteria	p. 23
1. Participatiegraad	p. 24
Case study: Granby Four Streets, Liverpool	p. 26
Case study: Park Spoor Noord, Antwerpen	p. 32
Transparantie	p. 36
2. Tijdelijkheid	p. 40
Case study: Parckfarm, Brussel	p. 41
Fragiele permanentie	p. 43
Parckfarm als kiem	p. 45
Case study: Toren van Babel, Antwerpen	p. 46
De Toren van Babel als kiem	p. 49
3. Educatief	p. 53
Case study: Live Project Meulenberg, Meulenberg	p. 53
Case study: Live Project Kolensporen, Genk	p. 58
Ruim criteria “Educatief”	p. 63
Het fungeren als laboratoriums	p. 63

/02	Criteria - Extended	p. 65
	1. Start en verloop	p. 67
	Bruggen naar Rabot	p. 67
	De Site als vertrekpunt	p. 69
	Oya - techniek	p. 69
	Turbulent proces	p. 71
	Van sociaal-artistiek naar sociaal-economisch	p. 74
	Manoeuvre	p. 75
	2. De drive en motivatie	p. 77
	3 niveaus	p. 77
	Arbeidsopportuniteiten	p. 77
	Terugkoppeling naar De Site	p. 79
	Made by Oya als kiem	p. 81
/03	Informeel en laagdrempelig karakter, een zwak of sterkte?	p. 85
/04	Top-down vs. Bottom-up	p. 91
	Ontwerpaanpak	p. 92
	Context	p. 93
	Schaal	p. 94
/05	Lak aan documentatie	p. 97
	Onbeantwoorde vragen	p. 98
	De manier	p. 99

/06	Link met ontwerp	p. 101
	Savioschool Meulenberg	p. 103
	Palimpsest	p. 105
/07	Conclusie	p. 109
/08	Bibliografie	p. 113
	Tekst	p. 114
	Afbeeldingen	p. 119

PROBLEM STATEMENT

/01

“Tutors create Live Projects, sometimes instinctively, in response to perceived gaps in education or areas of practice that normative design studio’s fail to address.” – uit Architecture Live Projects (Harris, 2014, p. 12)

‘Live Projects’ is een relatief jong begrip dat vooral het laatste decennium een opmars heeft gemaakt binnen de architecturale pedagogie. Studenten aan architectuuropleidingen worden niet enkel meer vanaf de schoolbanken opgeleid maar ze worden ook het praktijkveld ingestuurd om op een andere wijze kennis en vaardigheden te vergaren. Maar zijn deze Live Projects enkel een pedagogische tool of kunnen ze ook in een breder en meer permanent perspectief worden ingezet? In de zoektocht en vraag hoe we op een gunstige manier naar de architecturale en sociale inzetbaarheid van Live Projects kunnen kijken en deze kunnen hanteren als architect binnen uitdagende contexten, is het allereerst belangrijk dat men begrijpt wat een ‘Live Project’ inhoudt als begrip en vanuit welk perspectief er binnen deze masterscriptie naar gekeken wordt.

1. ALGEMEEN BEGRIIP ‘LIVE PROJECTS’

Het eerste perspectief is het algemeen bekende begrip. Globaal gezien kan het begrip ‘Live Projects’ worden opgevat als een type ontwerpproject dat interdisciplinair is en vaak in verband gebracht wordt met participatie en medewerking. Binnen het proces wordt er nagedacht over de mogelijke toekomst van een bepaalde plek of een bepaalde ruimtelijke kwestie. Ze worden ingezet als pedagogisch middel om de institutionele grenzen van de ontwerpstudio te verleggen. Een Live Project bevindt zich tussen twee tektonische platen: enerzijds in de academische wereld en anderzijds in de praktijk (Harris, 2014). Verder is zo’n project in situ en vindt organisatorisch hoofdzakelijk plaats door onderwijsinstellingen alsook onafhankelijke organisaties zoals goede doelen en NGO’s. Bovendien gaan zulke Live Projects om met reële beperkingen en reageren ze op budget, tijd en betrokkenheid van een scala aan klanten en gebruikers. Deze klanten en gebruikers zijn voornamelijk lokale gemeenschapsgroepen, gezondheidsorganisaties, regionale autoriteiten, beleidsmakers, verenigingen, etc. Tijdens zo’n Live Project wordt de sociale verantwoordelijkheid binnen de rol van architect duidelijk. Het ethisch gevoel wordt versterkt en in sommige gevallen krijg de student een rechtstreekse ervaring van de directe impact die architectuur kan hebben op mensen en hun omgeving (NTNU, 2015). Of de klant en gebruiker nu een individu of groep is, Live Projects zullen vaak onthullen hoe betekenisvol architectuur kan zijn op een manier die een conventionele ontwerpstudio niet kan. Het begrip van context wordt via deze weg vergroot en moedigt aan om diepgaand na te denken over je werk en de impact ervan. Tijdens het proces wordt er daarenboven ook een bepaalde knowhow ontwikkelt van onder andere materialen, constructie, assemblage en technieken. Ook kenmerkende vaardigheden worden aangescherpt zoals publiek-responsieve communicatievaardigheden, rapportage, marketingstrategieën, sociale media, werken in teamverband, enzovoort.

De vorm, schaal en output van zo'n Live Project kan heel variërend zijn. Het begrip kan zowel een ontwerp, een fysiek gebouwd resultaat, een haalbaarheidsstudie, een mapping, een toolkit, etc. omvatten. De insteek blijft echter wel dezelfde: door middel van kritisch ontwerpend onderzoek het publieke debat over toekomstige ontwikkelingen ondersteunen. Architectuur is hier dus geen doel, maar wordt actief ingezet als middel (Huybrecht, 2019). Synoniemen voor het begrip Live Project zijn 'Design Build Projects', 'Live Build Projects', 'Real Projects' en 'Service Learning'.

SPECTRUM AAN KARAKTERISTIEKEN

Zoals reeds vermeld zijn er binnen de Live Projects enkele collectieve factoren die bij elk project aanwezig zijn. Deze geïdentificeerde factoren bevatten zo elk een breed scala aan kansen of beperkingen die elk element creëert. Deze identificeren de aard van elk project en onderscheiden zich op die manier ook. In onderstaand overzicht worden deze factoren weergegeven.

KLANT	ORGANISATIE	BUDGET	TIJD	PRODUCT
<ul style="list-style-type: none"> - Geïnitieerd door instelling - Samenwerking - In opdracht 	<ul style="list-style-type: none"> - Curriculair - Extra-curriculair - Geïnitieerd door student - Enkel studenten - Studenten met leermeester - Fundament - Bachelor - Postacademisch - Groepsgrootte 	<ul style="list-style-type: none"> - Zelf gefinancierd - Gesponsord - Klant gefinancierd 	<ul style="list-style-type: none"> - Dagen - Maanden - Jaren 	<ul style="list-style-type: none"> - Analytisch - Propositioneel - Tijdelijk - Semi-permanent - Permanent

[Tab.1]. (Live Projects Network, 2019)

2. EIGEN BEGRIJF 'LIVE PROJECTS'

Het tweede perspectief is het standpunt hoe er binnen deze thesis naar het begrip 'Live Projects' gekeken wordt, en wat er vooral mijn opvatting over is. Een Live Project volgens mijn visie is een type ontwerpproject dat valt onder het concept van tijdelijke experimenten en hand in hand gaat met participatie en collaboratie. Op de manier hoe ik er naar kijk zijn er veel raakvlakken met de algemeen bekende definitie, vooral wanneer er wordt gesproken dat binnen zo'n Live Project er wordt omgegaan met reële beperkingen en hierop ook gereageerd wordt, dat de sociale verantwoordelijkheden van een architect duidelijk worden, dat er een bepaalde know-how en set aan vaardigheden worden ontwikkeld en dat de output van zo'n project heel divers kan zijn. Het verschil zit hem vooral in de 'vernuwende' pedagogische relatie. Ik ben ervan overtuigd dat het ongetwijfeld een vooruitgang is van de architectuuropleidingen om studenten te laten proeven van de praktijk waar ze moeten ontwerpen en werken in complexe, onvoorspelbare ruimtes waar onderhandelingsvaardigheden, vindingrijkheid, tijdsbeheer en het vermogen om te presteren binnen veranderende beperkingen nodig zijn als verworven skill. Maar om het énkelt te zien als een pedagogisch concept en een onderwijzende tool, vind ik een beperking van het tal aan mogelijkheden dat zo'n projecten kunnen bieden en hier zit dan ook voor mij voornamelijk het verschil in. Na de architectuuropleiding wordt er niet meer gesproken over Live Projects, alhoewel een verscheidenheid aan architectuurbureaus budget en tijd vrijmaken om zulke projecten te initiëren. Echter worden ze dan gewoonweg niet meer zo genoemd. Opmerkelijk ook is dat er de laatste jaren heel veel gesproken wordt over deze Live Projects en ze een opmars maken binnen veel onderwijsinstellingen, maar er slechts weinig (academische) literatuur over geschreven wordt... Het is dan ook stilaan een containerbegrip geworden om te wijzen naar een didactische strategie. Terwijl ik van mening ben dat Live Projects wél een oplossing kunnen bieden aan bepaalde belanghebbende problematieken waarmee ontwerpers in aanraking komen en dat ze kunnen fungeren als een soort laboratorium waar interventies, tijdelijk of al dan niet op een bepaalde manier permanent, kunnen worden ontwikkeld en hun impact hiervan gemeten worden. Meer nog, ik denk zelfs dat Live Projects als kiemen voor ontwikkelingen kunnen worden beschouwd.

Een laatste belangrijke kanttekening binnen mijn definitie is het aura rond deze Live Projects. Aan de pedagogische Live Projects is er vaak een nogal optimistische aura rond verweven. Er wordt door een tamelijk roze bril gekeken naar deze initiatieven, maar is dat altijd even terecht? Zijn al deze projecten altijd zó geslaagd in hun opzet en bijdrage? Wordt het niet eens tijd dat we met een meer kritische blik gaan kijken naar deze Live Projects om zo de essentiële slaagfactor van zulke projecten te achterhalen of op z'n minst kunnen accepteren dat er ook projecten zijn die doodbloeden maar dat hun proces of bewustzijn naar de toekomst een bepaalde meerwaarde achterlaten? Opmerkelijk ook is dat deze educatieve Live Projects na hun oplevering nagenoeg in geen enkel geval worden gedocumenteerd op lange termijn na hun afloop. Maar hoe kunnen we dan hun totale impact en kwaliteit naar de toekomst achterhalen?

CRITERIA

/02

TOELICHTING VAN DE OPZET VAN DIT HOOFDSTUK

De manier waarop dit hoofdstuk is opgebouwd, is aan de hand van drie verschillende criteria die opgevat zijn als sub-hoofdstukken waarin telkens enkele relevante case study's worden besproken. Vervolgens worden uit deze case study's verschillende aspecten gehaald en vergeleken. Sommige case study's zijn ook relevant voor meerdere hoofdstukken, maar in dat geval wordt dit duidelijk vermeld. Ook niet alle case study's zijn Live Projects, omdat er in brede zin naar de succesfactor wordt gezocht en zoals reeds in de definitie werd aangehaald, het hier verder wordt onderzocht dan slechts binnen de pedagogische sfeer. Wel zijn de meeste van deze cases Elke case study over de hoofdstukken heen begint ook met dezelfde inleiding: 3 vragen die het onderling vergelijken vergemakkelijken.

1. PARTICIPATIEGRAAD

Het eerste hoofdstuk gaat over de graad van participatie en de verschillende participatievormen. Zoals in het inleidende hoofdstuk reeds werd aangehaald is er een nauwe correlatie tussen het begrip Live Projects en participatie. Echter is participatie een term die in brede zin kan worden opgevat en is er groot verschil in de manier hoe het wordt toegepast. De letterlijke betekenis van participeren is 'actieve deelname' en is een afleiding van de Latijnse woorden *pars* wat 'deel' betekent, en *cipere* wat 'nemen' betekent. Wanneer men spreekt over participatie, is er steeds een subject en een object aanwezig. Zelfs wanneer dit niet expliciet wordt vermeld. Onder subject wordt een persoon of groep die deelneemt verstaan. Datgene waaraan wordt deelgenomen wordt opgevat als het object.

Onze samenleving vraagt als maar meer om deel te kunnen nemen aan het ontwerp van onze gebouwde omgeving. De kennis van gebruikers en lokale bewoners over het gebruik en het ervaren van ruimtes wordt een steeds waardevoller hulpmiddel voor architecten in hun ontwerpproces. Het ontwerp kan dan ook vaak gezien worden als een 'joint venture' waar verschillende actoren inspraak hebben over de verschillende lagen. Deze manier van inspraak en deelname zorgt voor een meer bottom-up aanpak.

Over het algemeen worden er 6 verschillende participatievormen onderscheiden, gerangschikt van minst participierend tot meest:

De eerste is **informer**, waarbij er een brede, eenzijdige informatieoverdracht plaatsvindt waarbij de burgers de rol van toehoorder innemen. De inspraak en participatie is hier nihil.

De tweede vorm is **melden**, waarbij de burger wordt gebruikt als klankbord waaruit bepaalde inzichten voortkomen voor de planvorming. Het proces wordt sterk gestuurd door de ontwerper of beleidsmakers en zij verbinden zich niet aan de uitkomsten. De inspraak en macht van de burgers zijn daarmee zeer beperkt.

De derde vorm is **adviseren**, waar het actief genereren van input uit de gemeenschap plaatsvindt waarbij de burger de rol van adviseur inneemt. Er wordt nadrukkelijk geen garantie gegeven dat deze input wordt verwerkt in de uiteindelijke planvorming.

De vierde vorm is **coproduceren**, waarbij er een samenwerking tussen burgers en ontwerper of beleidsmakers ontstaat. De burgers worden uitgenodigd actief deel te nemen aan de planvorming in een vroege fase, waarbij de beleidsmakers zich in grote mate engageren om de plannen uit te voeren zoals ze samen met alle actoren werden ontwikkeld, na toetsen van de randvoorwaarden.

De vijfde vorm is **cocreëren**. Deze vorm is een trap hoger op de participatieladder waarbij de ontwerpers of beleidsmakers een partner zijn naast de burgers. Iedereen bepaalt mee de agenda, zoekt naar financiering en oplossingen, neemt deel in beslissingsmomenten en voert mee de ideeën uit. Dit resulteert in een gedeelde verantwoordelijkheid voor alle betrokken partijen.

De zesde vorm is **burgerinitiatief**, waarbij de burgers het heft in eigen handen nemen, met of zonder steun van een ontwerper of beleidsmaker. De burgers hebben een leidende rol in de plan- en de besluitvorming. De ontwerper of beleidsmakers committeren zich aan de uitkomsten en hebben in enkele gevallen slechts een adviserende rol (Overheid Vlaanderen 2019).

CASE STUDY : GRANBY FOURSTREETS, LIVERPOOL

Participatief: ja

Tijdelijk: nee

Educatief: ja

De Granby-driehoek was oorspronkelijk een gebied met brede straten bezet met woningen in Victoriaanse stijl. Het Granby Four Streets-gebied bestaat uit de vier straten lopende doorheen de driehoek - Beaconsfield Street, Cairns Street, Jermyn Street en Ducie Street. Voorafgaand aan de verwaarlozing, waar het gebied zijn beruchtheid aan te danken heeft, was Granby Street een drukke straat met veel bloeiende bedrijven, zoals kruidenierswinkels, slaggers en zelfs een bioscoop. Deze trokken klanten uit een groot en wijd gebied aan. Dankzij een naoorlogse afbraak werd het gebied stilaan verwaarloosd en begon de werkloosheidsgraad toe te nemen. Na de rellen van 1981 werd het Granby-gebied steeds somberder. Winkels en investeringen gingen failliet en lege huizen kwamen tot stand deels door de verwoesting van de oorlog, deels door de negatieve percepties die zich voordeden onder de mensen over het gebied. De wooncorporaties trokken zich terug uit het Granby-gebied wat tot quasi complete leegstand leidde. In 1993 kwam er een tevergeefse reddingspoging van een op de gemeenschap gebaseerde organisatie, genaamd Granby Residents Association. Het belangrijkste doel van de GRA was om de sloop van de overblijvende straten van Victoriaanse huizen in de Granby Triangle te stoppen. Een ander belangrijk onderdeel van hun campagne was om andere manieren aan te bevelen om de leegstand aan te pakken en de gemeenschap erbij te betrekken. Tot slot ontstond er in 2011 wél een succesvolle campagnegroep die werkte onder de naam 'Granby Four Streets Community Land Trust'. Zij slaagden erin de renovatie van de vervallen aanwezige panden te starten en trachtten met kleine ingrepen de woonwijk een aangenamere plek te maken (Granby Four Streets CLT, 2018). Deze kleine ingrepen waren onder andere planten en groen in het straatbeeld brengen, het schilderen van de ingeblikte ramen van de leegstaande panden alsook het organiseren van regelmatige straatmarkten.

Ik heb voor deze case study gekozen omdat er verschillende initiatieven ter opwaardering van de plek hebben plaatsgevonden en dit op verschillende schalen. De naoorlogse afbraak zorgde voor verwaarlozing en leegstand in de wijk. De overheid wou de wijk slopen maar de overgebleven lokale bewoners verzetten zich hier hevig tegen. De campagnegroep, een op de gemeenschap gebaseerde organisatie, trachtte samen met de lokale inwoners via kleine ingrepen om een heropwaarderingsproces op gang te brengen en van de woonwijk terug een aangenamere plek te maken.

Pas later kwamen er grotere spelers in beeld om deze campagnegroep te steunen en te helpen in hun missie. Onder andere architectenbureau Assemble hielp mee met het renoveren van enkele woningen en het ontwerpen van workshopruimtes voor de buurt. De meest opmerkelijke ruimte die zij ontworpen hebben is de 'Granby Four Streets Winter Garden'. Twee vervallen rijwoningen op de Cairns Street zijn ze gaan omvormen tot een nieuwe collectieve tuin. Deze tuin herbergt een gemeenschappelijke binnentuin, een vergader- en evenementenruimte en accommodatie voor kunstenaarsresidenten (Assemble 2019). De wintertuin ligt in



[Afb. 1]. Inplantingsplan Granby Four Streets, Liverpool (Croux, 2020)

[Afb. 2]. Initiatieven heropbouw Granby (Granby Four Streets CLT, 2011)

het hart van de Granby wijk en is vrij toegankelijk voor zowel de lokale wijkbewoners als bewoners uit de wijdere buurt. De onverwachte binnentuin vormt een oase in de wijk en is daarnaast ook een unieke bron voor creatieve gemeenschapsactiviteiten en culturele uitwisseling. Ze zijn de typische privéruimte van de rijwoningen gaan transformeren tot een publieksruimte waarin de ingestorte vloeren zijn weggehaald waardoor er één hoge ruimte ontstaat waar de bomen tot hun volledige hoogte kunnen groeien. Voor de aanplanting van de binnentuin is er beroep gedaan op buurttuinier Andrea Ku die samen met de andere buurtbewoners aan de slag is gegaan.

Naast de wintertuin is ook 'Granby Workshop' een interessant project dat Assemble in samenwerking met de bewoners van Granby Four Streets heeft opgericht. Granby Workshop vormt eigenlijk een werkplaats waar architectonisch keramieken producten worden geproduceerd die op hun beurt gebruikt worden in de renovatie van de verwaarloosde woningen in de Granby wijk. De producten weerspiegelen op deze manier zorg, waarde en creativiteit die in de gerenoveerde rijwoningen geïnvesteerd zijn. De producten zijn daarnaast ook van hoge kwaliteit en beschikken over een variatie in ontwerp zodat elk product uniek is. Dit is dan ook altijd de kern van de workshopruimte geweest (Assemble, 2015). Ook de ruimte waar Granby Workshop zich in huisvestigt is zelf een gerenoveerde rijwoning uit de wijk. Op die manier is het dus mede ook erg voelbaar dat ze sterk gemeenschapsgericht zijn. Ze opereren vanuit Granby Four Streets, nemen deel aan de maandelijkse markt en dragen bij aan de lokale renovaties. De producten combineren ambachtelijke technieken met een experimentele touch om nieuwe materialen voor architecturale bouwwerken en hun afwerking te ontwikkelen. De werkplaats is sinds zijn ontstaan in 2015 ook uitgegroeid tot een wereldwijde leverancier van kenmerkende architecturale keramiek, maar zal altijd ook lokaal blijven opereren.

Als we daarna kijken naar de reeds aangehaalde participatievormen kunnen we stellen dat hier duidelijk sprake was van burgerinitiatief. De overheid had deze plek opgegeven maar er was een gemotiveerde drijfkracht aanwezig bij de lokale bevolking waardoor ze op eigen houtje iets op gang hebben gebracht en er zo een bottom-up project ontstond. Het verlangen van de burgers heeft deze plek op permanente wijze veranderd. Ook van coproduceren is er sprake omdat Assemble zich in grote maten engageert om samen met de wijkbewoners te ontwerpen en te renoveren naar hun noden en behoeften en hun inspraak en wensen zoveel als mogelijk meeneemt in deze ontwerpen.

Daarnaast is het bureau Assemble op zich ook een heel interessant collectief wanneer we spreken over Live Projects. Naast Granby Four Streets hebben zij nog tal van andere projecten gerealiseerd die binnen deze mindset passen. Assemble is eigenlijk geen architectenbureau pur sang, maar eerder een multi-disciplinair collectief dat werkt op het gebied van architectuur, kunst en design. Het bureau is ontstaan in 2010 en hanteert een democratische en coöperatieve werkmethode die het toelaat om gebouwd, sociaal en op onderzoek gebaseerd werk te doen met een grote verscheidenheid gaande van dingen bouwen tot dingen laten gebeuren. Dit bureau toont dus eigenlijk dat Live Projects wel degelijk buiten het opleidingstraject functioneel kunnen ingezet worden om op een andere manier op



[Afb. 3]. Granby Winter Garden (Assemble, 2019)

ruimtelijke vraagstukken een oplossing te bekomen. Zij gaan op een experimentele en heel participatieve wijze op zoek hoe ze hun ontwerp gaan aanpakken. Hierbij treden ze vaak uit hun comfortzone, maar zien dit niet als een belemmering maar eerder als een opportuniteit. Zij dragen sociaal engagement hoog in het vaandel en ze zijn zichzelf ook bewust van de sociale verantwoordelijkheid binnen hun rol als architect. Hun projecten bevatten dan ook meestal een tamelijk hoge participatiegraad. Ze gaan ook geregeld aan de slag met tijdelijke projecten waarin ze optimaal kunnen experimenteren en leren van het proces, wat zo voor hun ook een educatieve waarde heeft. Kortom kunnen we dus eigenlijk stellen dat het bureau Assemble werkt met dezelfde criteria die hier voor Live Projects aan bod komen. Het is echter niet mijn bedoeling dit bureau persé onder die paraplu van Live Projects te krijgen, maar de manier van hun werken sluit hier wel nauw bij aan.



[Afb. 4]. Granby Workshop (Assemble, 2015)

CASE STUDY : PARK SPOOR NOORD, ANTWERPEN

Participatief: ja

Tijdelijk: nee

Educatief: nee

Park Spoor Noord, dat dateert sinds 2009, is het 18 hectare groot stadspark van Antwerpen waar een verlaten spoorwegemplacement werd omgetoverd tot een groene recreatieve ruimte. Dit nieuwe stadspark is gelegen tussen wijk Stuivenberg, Seefhoek en de Damwijk. De ligging van het park vormde een opportuniteit om deze densbebouwde wijken uit hun isolement te halen en terug te verbinden met de stad. En dankzij het nieuwe groen konden ze via dit project de wijken meer leefbaar en aantrekkelijk maken (Kenniscentrum Vlaanderen, 2011). Deze wijken stonden bovendien in 2000 nog gecatalogeerd als één van de meest kansarme wijken van het land. Met het project beoogde de stad Antwerpen een meer evenwichtige mix van bevolkingssamenstellingen, een meer aantrekkelijke woonomgeving en een beter economisch investeringsklimaat.

Toen NMBS bekendmaakte dat ze de terreinen van het voormalige spoorwegemplacement zou verlaten, zagen zowel de Stad Antwerpen als verschillende buurtwerkingen en -organisaties de opportuniteit om hier iets mee te doen. De vraag naar groen in het noorden van de stad leefde immers al zo lang. Al snel boden financiële middelen zich aan vanuit o.a. het Federaal Grootstedenbeleid. Het stadsbestuur reageerde al gauw en richtte een eigen projectstructuur op (Kenniscentrum Vlaanderen, 2011). Het project staat vooral bekend om zijn atypisch proces. Enerzijds omdat het een heel divers ontwerpteam was met medewerkers uit verschillende disciplines, zoals ruimtelijke planners, (landschaps)architecten, sociologen, cultuurkenners, enzovoort. Anderzijds omdat het project benaderd werd als een maatschappelijk project dat veel meer was dan enkel een puur ruimtelijke ingreep en architecturale kwestie (Lambrechts, 2016).

Maar niet enkel het planningsproces was zo opmerkelijk, ook het participatie- en communicatieproces was zeer notable. De stad Antwerpen zag het stadsvernieuwingsproject als een hefboom voor participatie. Het participatieproces was dan ook erg goed opgebouwd door de stad. Er werd een duidelijk roadbook opgesteld. Hardwin De Wever was projectverantwoordelijke en tevens belangrijke compagnon in de afgelegde route van dit project. Rob Cuyvers was op zijn beurt projectverantwoordelijke voor de ontwerpers- en plangroep. Hardwin beschikte over een goed functionerende communicatiedienst en externe bureaus ter ondersteuning. Binnen de ontwerpersgroep waren vooral Bernardo Secchi en Paola Vigano als Pieter Kromwijk (landschapsarchitect), de voornaamste ontwerpers en vormgevers van het park. Een belangrijke opmerking hierbij was dat deze ontwerpers een oor hadden voor de wensen van de bewoners en toekomstige gebruikers zoals sportverenigingen, groepen skaters, etc.

Er werden verschillende trajecten met de bewoners opgezet en tal van initiatieven aangeboden aan hen: een enquête bij de start van het proces, een praatcafé waar er met de buurtbewoners gesproken werd over de eerste visievorming, interviews op straat werden afgenomen, een 'Trek-je-Plan'-dag waarbij bewoners hun verwachtingen over het park konden laten horen, een investeerdersseminarie 'krijg



[Afb. 5]. Inplantingsplan Park Spoor Noord Antwerpen en aangrenzende wijken (Croux, 2020)

[Afb. 6]. Zicht Park Spoor Noord Antwerpen (Teresa COS io Studio 09, z.j.)

een visioen' voor wie graag wou investeren in de site, een debat tussen de buurtbewoners en de ontwerpers, de voorstelling 'park in zicht' waarbij het definitief ontwerp werd getoond in de NMBS loods en tal van andere initiatieven (Kenniscentrum Vlaanderen, 2011). Burgers werden dus echt deel van het project. De projectverantwoordelijken trokken ook samen met Bernardo Secchi, Paola Vigano en Pieterkromwijk op zondag door de wijk om er te wandelen en koffie te drinken bij bewoners, luisterend naar hun verhalen en verzuchtingen (Cuyvers, 2020).

Omdat participatie hier het focuspunt was van de stad hebben zij participatiemanagement-technieken toegepast omdat ze vonden dat het proces hiervan een professionele aanpak verdiende. De participatie liep hier van ontwerp tot realisatie, en verstreek ook de periode van de beleidsuitvoering. Participatie ging voor de stad ook over de mate van betrokkenheid. Het was volgens hen meer dan enkel reageren en wat feedback geven op de ontwerpplannen. Het 'doen' als praktijk van participatie was voor hen van groot belang. Ze wilden als bestuur de burgers de kans geven op toe-eigening. De significante waarde van dit toe-eigenen van projecten, van het zelf opzetten van activiteiten en ook het zelf onderhouden hiervan gaat om vertrouwen. Het is veel meer dan slechts 'het omgaan met' burgerinitiatieven.

De stad was van mening dat dit participatieproces een echt kwaliteitslabel verdiende. Het moest een legitiem proces zijn waar er openheid was tussen experts, politici, ambtenaren en burgers. Participatie werd beschouwd als een resultaat, en niet enkel gezien als summier input. Daarom koos de stad er dan ook voor om te werken via een open ontwerpproces waarbij de burgers betrokken werden vanaf de visievorming.

Hoewel burgers een belangrijk onderdeel van het proces zijn geweest, mogen we niet vergeten dat de ontwerpers nog steeds de centrale rol vervulden in het project. Naar Bernardo Secchi en Paola Vigano werd geluisterd. De bevindingen en ideeën van de burgers konden een plek krijgen in het ontwerp mits goedkeuring van de ontwerpers. Zij namen nog altijd de eindverantwoordelijkheid, tenzij het bestuur om budgetaire en financiële redenen een andere optie wou. Ik denk dus dat het project van Park Spoor Noord zich bevindt tussen adviseren en coproduceren, omdat de burgers in een vroege fase actief worden betrokken en naar hun mening geluisterd wordt, maar de ontwerpers zich hier niet altijd aan binden. Wat wel opmerkelijk is is hoe het proces in de media getoond wordt als cocreëren, waar het initiatief kwam vanuit de stad Antwerpen zelf en waar de burger op gelijke voet stond dan de beleidsmakers. Beiden hadden volgens de media inspraak en beiden hadden volgens hen een cruciale rol gespeeld in het proces. Crocreatie is hierbij dus een heel duur woord. Alhoewel er dus erg veel zorg werd gedragen voor de inspraak van de bevolking, kan er moeilijk gesproken worden over cocreëren in de letterlijke zin. Bernardo Secchi en Paola Vigano waren niet het soort ontwerpers die samen begonnen tekenen met de bewoners. Dat gedeelte van het proces lieten ze aan anderen over. Zij luisterden als ontwerpers dus vooral naar de conclusies die de medewerkers van de stad samen met de bewoners belangrijk vonden.



[Afb. 7]. Workshop Park In Zicht (Stad in verandering, 2003)

[Afb. 8]. Opening Belvédèreplatform (Antwerpen Morgen, 2005)

De grondprincipes van het ingestuurde plan, dat in de ontwerpwedstijd geselecteerd werd, zijn dan ook grotendeels behouden gebleven. Bernardo Secchi nam dus een duidelijke positie in in het proces, namelijk die van de ‘grote’ overkoepelende ontwerper en vormgever.

Maar desondanks speelden de burgers tóch een rol. De inbreng van de bewoners en gebruikers spitste zich meer toe op de detaillering en dagdagelijkse vormgeving, bijvoorbeeld over hoe je een attractieve skatepiste bouwde of hoe een goed fietspad kon werken. Wel zijn er twee belangrijke elementen in het ontwerp door de buurt aangebracht en gesteund. Zo was er ten eerste in het oorspronkelijke plan geen waterpartij voorzien. Echter was dit voor de buurtbewoners wel essentieel omdat er in de stad Antwerpen geen of heel weinig waterplassen zijn waar onder andere kinderen konden spelen. Door Pieter Kromwijk werd vervolgens een mooie grote waterpartij ontworpen die vandaag de dag het hart van het park vormt. Een tweede belangrijk element zijn de loodsen. Het stadsbestuur vond het behoud van de loodsen een dure affaire waardoor ze deze wou elimineren. Mede door de input, getuigenis en documentatie van één van de vroegere medewerkers van de NMBS werden deze loodsen dan uiteindelijk toch gevrijwaard en ook zij nemen nu een essentiële plek in het park in.

Wanneer we kijken naar het bureau Secchi Vigano zelf, profileren zij zich wel nog steeds als de ontwerper als protagonist. Daarbij verschilt hun aanpak en visie als bureau dus wel fors ten opzichte van Assemble bijvoorbeeld. Secchi en Vigano beklemtonen hun primaire rol als architect en stedenbouwkundige in hun ontwerpen. Ook al hebben ze in dit project wel de ruimte voor participatie gelaten en geluisterd naar de wensen en noden van de burgers, gaan zij doorsnee niet op een democratische en coöperatieve manier te werk.



[Afb. 9]. Waterplas Park Spoor Noord Antwerpen (A'pen, 2017)

[Afb. 10]. Locomotief reparatieloodsen NMBS Antwerpen (Stramien, z.j.)

TRANSPARANTIE

Uit voorgaande case study's kan ik reeds concluderen dat participatie een doorslaggevend component vormt in de succesfactor van initiatieven. Zoals in de inleiding van dit hoofdstuk aangegeven is, is er wel een groot onderscheid tussen de graad en vorm van participatie waarmee rekening dient gehouden te worden. Vooral cocreëren en burgerinitiatieven hebben de grootste impact op de vormgeving en het resultaat van het project. Zoals Steve McAdam (2007), architect met uitgebreide ervaring in stadsvernieuwing, masterplanning en participatief ontwerp, stelt is het belangrijk dat de 'impliciete kennis' van de plaatselijke bevolking dient te worden geactiveerd en ingezet. Dit heeft ook een directe invloed op de ontwerpaanpak. Hij stelt dat er een sterkere nadruk op kennisuitwisseling en op ideeënontwikkeling via communicatie met gebruikers, bewoners en gemeenschapsgroepen dient gelegd te worden. Volgens hem kunnen de deskundigen die de problemen op een afstandelijke en abstracte manier benaderen onmogelijk met succes ingrijpen in dergelijke situaties die niet enkel architecturaal maar toch ook fors sociaal of cultureel gelinkt zijn. Vandaar de urgentie om in direct verband te werken met de locaties en mensen waarop de voorgestelde veranderingen betrekking hebben. De 'impliciete kennis' van de lokale bevolking dient zorgvuldig te worden geïnterpreteerd en in alle ontwerpvergelijkingen en -voorstellen verwerkt te worden. Ook Alberto Pérez-Gómez (2007) vertelt in zijn tekst 'The City is not a Post-Card: The Problem of Genius Loci' dat het cruciaal is om te leven in geestes-wetenschappen en dat er een aanzienlijk belang aan de verhalende taal moet gegeven worden. Deze verhalende taal laat zien dat de perceptie van invariante kleuren of dimensies in de empirische wereld gebonden is aan specifieke culturen. Hij haalt het voorbeeld van de Inuit aan; deze ziet in de polaire woestijn veel kleuren waar wij, afkomstig van een totaal andere plek en klimaat, enkel en alleen wit zien. De ervaring en gevoelswaarde dat een lokale bewoner heeft met zijn leefplek is enorm belangrijk voor de zogenaamde 'feel-good' factor. Wanneer we als architect dus de stem van de lokale burgers horen en hen meenemen in ons proces vanaf de eerste fase ontstaat er geen vreemde eend in de bijt, maar een project met wortels in zijn context dat zich tot een geleefde ruimte kan ontplooien. Patrick Bouchain (2013) stelt in zijn tekst 'Architectuur dichtbij de bewoners' dat goede architectuur een architectuur is die dicht bij zijn bewoners staat. Dat bewoners actief dienen betrokken te worden bij ontwerp- en ontwikkelingsprocessen. Via toe-eigeningsprincipes kunnen bewoners aangespoord worden om werk te maken van hun leefbare omgeving. Wanneer we toe-eigening en gebruik van de openbare ruimte stimuleren, is het van bijkomend cruciaal belang om architectuur en het ontwerp op te vatten als iets dat verder gaat dan enkel de gebouwde orde. Het is dan ook via deze weg dat een geleefde ruimte kan ontstaan waarbij er curatorrollen zijn weggelegd voor zowel het ontwerpteam als de buurtbewoners (Gellynck, Kandjee, & Pferdmenges, 2016).

Ik denk dus dat we kunnen concluderen dat een hoge participatiegraad vereist is, maar dat dit nog geen uitsluitende garantie op het slagen van Live Projects biedt. Zoals Sarah Martens stelde, lijkt het mij vooral de mate van de openheid en transparantie te zijn die wij als mens en architect hebben. Er is vandaag de dag enorm veel 'fake' participatie binnen projecten. Participatie dient oprecht te zijn en

niet te worden beschouwd als glijmiddel om bepaalde voorstellen rond te krijgen of als verkoopsmiddel van beleidsmakers of politici. Onze intenties als ontwerper moeten puur zijn. Participatie is geen gemakkelijk gegeven. Participatie is durven zeggen dat je totaal niet weet waar het hele proces naartoe gaat. Participatie is jezelf heel kwetsbaar opstellen. Er komen veel machts- en conflictverhoudingen bij kijken die niet altijd simpel in de omgang zijn. Wanneer we naar schaal kijken denk ik dat participatie op grotere schaal zeker mogelijk is, maar dat wanneer we kijken naar burgerinitiatieven of cocreëren, hun kleinschaligheid wel een rol speelt. Het lijkt mij dan ook dat een kleine schaal laagdrempeliger is voor het opstarten van burgerinitiatieven. Live Projects beginnen ook vaak vanuit deze kleine schaal en hun laagdrempeligheid dat het project toegankelijker maakt voor burgers. Bovendien denk ik ook dat het toe-eigenen waarover Patrick Bouchain spreekt, iets essentieels is voor deze Live Projects. Bij deze toe-eigening komt ook de drive en motivering van de burgers kijken. Zoals het citaat van Doina Petrescu van atelier d'architecture autogérée luidt:

“Losing control, keeping desire” – (Petrescu, 2005).

We moeten soms als architect de controle durven loslaten en kijken waar het proces ons leidt. We moeten vooral met veel goesting en een grote gedrevenheid beginnen bricoleren. Ook de verschillende curatoren zijn van belang. Zo is er de ontwerper als curator van de ontwerper, de ontwerper als curator van de buurtbewoner, de buurtbewoner als curator van de ontwerper en de ene buurtbewoner als curator van de andere buurtbewoner (Gellynck, Kandjee, & Pferdmenges, 2016). Elk geven zij binnen hun rol als curator een belangrijke input aan het participatieproces en vormen al hun ingevingen een synergie die leiden tot een project.

2. TIJDELIJKHEID

Het tweede hoofdstuk gaat over de tijdelijkheid van projecten. Zoals in het inleidende hoofdstuk reeds werd aangehaald zijn er verschillende tijdsfactoren verbonden aan Live Projects, maar zien we over het algemeen dat het voornamelijk tijdelijke initiatieven zijn. Soms zien we ook dat bepaalde projecten als iets tijdelijks worden opgeleverd, maar hun houdbaarheidsdatum overleven en plots een permanent gegeven worden. Wat maakt dan dat net die projecten fysiek hun tijdelijkheid overleven? En is deze transformatie naar het permanente van belang om te bepalen waar de succesfactor van Live Projects liggen?

De letterlijke betekenis van tijdelijk is ‘voorbijgaand’ en ‘vergankelijk’. Het is iets dat er slechts voor een bepaalde duur is en niks definitiefs. Het beheersen van de tijdsfactor is in vrijwel alle projecten, groot of klein, van belang. Het is een essentieel aspect om rekening mee te houden vooral wanneer het gaat over het regenereren van het leven in de openbare ruimte. Bij sommige projecten is een tijdelijke strategie die experimenteert met (nood)interventies nodig om onvoorziene problemen op verschillende schalen aan te pakken. Soms kunnen ook bepaalde testinterventies gebruikt worden om ongebruikelijke oplossingen voor enkele conflicten uit te proberen. In andere situaties en omstandigheden is het dan weer raadzaam om strategieën te implementeren die in de loop van de tijd evolueren door muterende interventies, of zelfs langetermijnstrategieën gebaseerd op onafhankelijke tijdelijke interventies of permanente projecten (Casanova, 2014). In al deze gevallen is het beheersen van de tijdsfactor tijdens de planning, ontwikkeling en uitvoering van de strategie of het project een toch wel beslissend element.

CASE STUDY : PARCKFARM, BRUSSEL

Participatief: ja

Tijdelijk: ja

Educatief: ja

Parckfarm is een volkspark gelegen in een spoorwegaanleef achter in de machtige Tour & Taxi-site in de Brusselse deelgemeente Laken. Het is deel van het grotere Thurn & Taxispark en ligt op de voormalige spoorlijn 28A en loopt onder de Jubelfeestbrug. Het project dateert van de zomer in 2014, waar het idee ontstaan is vanuit het festival Parckdesign. Dit festival was een initiatief van Leefmilieu Brussel en het ministerie van leefmilieu van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Het festival had het doel het participatieve beheer van het publieke groen te promoten en deze groene ruimte maximaal te benutten, dit met speciale aandacht voor creativiteit en artistieke praktijken. Het idee van dit project was om een nieuw parkconcept te introduceren waar eetbaarheid centraal stond en het park een sociaal en ecologisch doel had om op die manier terug de groene publieke ruimte te geven aan de omliggende bewoners (Parckfarm, 2019). Het ontwerpteam was gefascineerd door de bestaande informele praktijken die ze konden aanschouwen tijdens hun eerste locatievisite. Een aantal mensen gebruikten de randen van het toen nog braakliggende terrein om moestuinen, een kippenhok en een duiventil uit te zetten. Deze bestaande kwaliteiten wilden ze in hun nieuwe parkconcept erkennen en in een groter ruimtelijk kader passen. Ze wilden deze informele activiteiten een plaats aanbieden en meenemen in hun ontwerp. Het festival Parckdesign zelf kende een termijn van vijf maanden en was opgevat als iets tijdelijks, maar omdat de dynamiek van de burgers zó groot was is de beslissing gevallen om het project blijvend voort te zetten via de ‘vzw Parckfarm’.

Dit buurtinitiatief bundelt dus agriculturele, sociale, pedagogische en ecologische activiteiten. Zo is er ook een serre ontworpen die zich net achter de Jubelbrug in het park van Tour & Taxis bevindt, genaamd het Farmhouse. Het Farmhouse is het kloppend hart van Parckfarm. Het wordt zo vaak als kan open gehouden door een team van vrijwilligers en medewerkers van Parckfarm. Deze serre bevat een cafetaria waar je kleine vegetarische gerechten en lokale dranken kan nuttigen. Deze worden in samenwerking met lokale handelaars en ambachtslieden voorzien. Naast consumptie, kan je in het Farmhouse ook terecht in voor ontspanning in de leeshoek of het spelen van een gezelschapsspel (Parckfarm, 2019).

Elke zondag gedurende de lente- en zomermaanden is er verder ook een broodoven ter beschikking waar zelfgemaakte pizza's of brood gebakken kunnen worden. Er is ook plaats aan de grote picknicktafel. De gehele omgeving is omringd met stadsmoestuintjes. Ook tal van workshops rond ecologisch bewustzijn worden georganiseerd op deze plek. De vzw is een platform van engagement en sociale interactie voor alle buurtbewoners, maar ook voor alle stadsboeren die willen deelnemen aan het project.



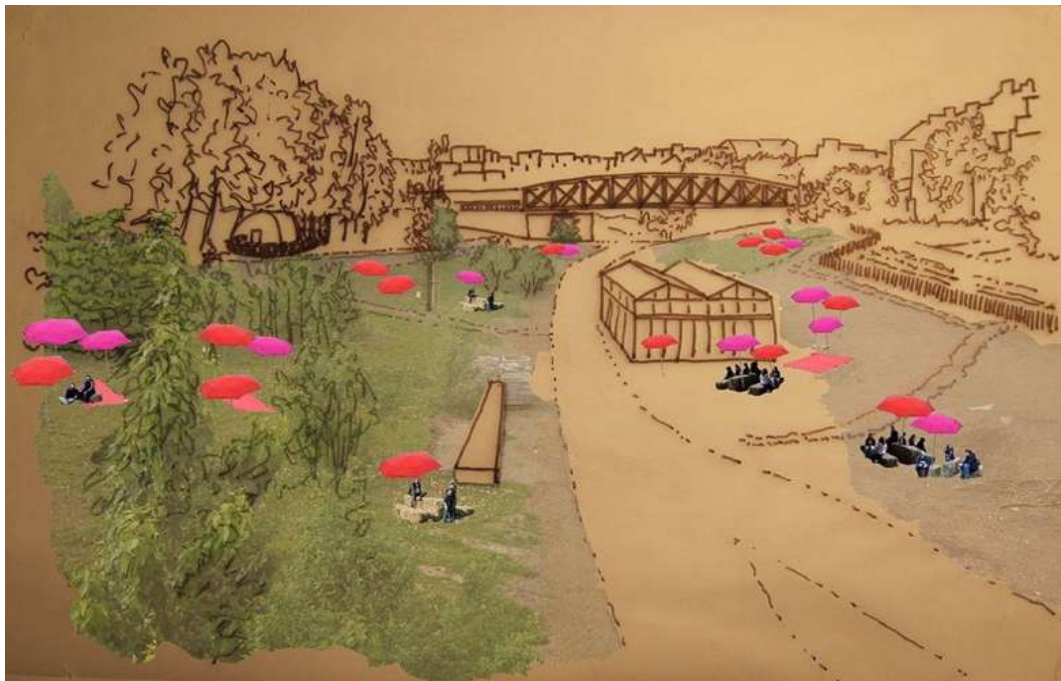
[Afb. 11]. Inplantingsplan Parckfarm, Brussel (Croux, 2020)

[Afb. 12]. Farmhouse (ASBL Parckfarm T&T, 2014)

Het project werd dus echt gecreëerd door en voor de inwoners van de omliggende wijken. De vzw Parckfarm is opgericht dankzij de positieve dynamiek van de burgers en er is sprake van een bottom-up project. Er werd ingezet op een actorendriehoek - bestaande uit de ontwerper, de buurtbewoner en de stadsboer – wat enerzijds een bijdrage zou leveren aan de ruimtelijke verbetering van het park zelf alsook het project voorzien van nieuwe kennis over landbouw. Anderzijds zorgde de betrokkenheid van lokale actoren ervoor dat het plan in goede aarde zou vallen bij de dagelijkse gebruikers. Het ontwerpteam had een sociaal-geëngageerd profiel en was nauw betrokken bij de opvolging van het project. Het ontwerpteam zette bovendien ook een aanzienlijk deel van de begroting opzij om te kunnen investeren in projecten en ideeën van andere lokale actoren en burgerinitiatieven. Ze wilden van Parckfarm een echte Lived Space maken door de hoge participatiegraad en betrokkenheid van de burgers. In een nabij de site gelegen Marokkaans theehuis genaamd Momo werden er maandelijks bijeenkomsten en workshops georganiseerd die de ontmoetingen tussen het ontwerpteam en de lokale bewoners versoepelden. Deze informele bijeenkomsten konden een stimulans vormen voor de bewoners om deel te nemen aan het proces en de bouw en onderhoud van de installaties. Alsook genereerden deze samenkomsten mensen die op lange termijn zich verantwoordelijk stelden voor de initiatieven in het park.

FRAGIELE PERMANENTIE

Parckfarm is ontstaan als een tijdelijk experiment maar heeft dit temporeel karakter overleefd en is intussen uitgegroeid tot een permanente gevestigde waarde. De lokale bewoners hebben hun noden klaarblijkelijk gemaakt naar de buitenwereld toe en hebben samen met het ontwerpteam iets opgebouwd waar hun leefwereld beter van werd. Het project fungeerde als laboratorium en het experiment was meer dan geslaagd. Echter werd er bij de inleiding van deze case study ‘ja’ geantwoord op de vraag of het project al dan niet tijdelijk was. Desondanks het project een transitie van tijdelijk naar blijvend heeft gemaakt, is het project fragiel. Deze fragiliteit slaat enerzijds terug op de fysieke kwetsbaarheid van onder andere het glazen Farmhouse, maar anderzijds ook op het feit dat het project op eigen benen moet staan na het initiërende festival. Projecten zoals deze kennen in de beginfase een heel intensieve incubatieperiode. Hierna vervelt (niet verval!) het project in een soort regulier project als het, zoals bij Parckfarm het geval was, de incubatieperiode heeft doorstaan. Het verloop van het project berust vanaf dan op het engagement van vrijwilligers en bezoekers. Dit verloop vergt enkele verantwoordelijkheden, onderhoud en dagelijkse plichten. Tot nu toe lukt dat aardig goed waardoor we allen nog steeds jaar en dag van het initiatief kunnen genieten, maar eens men stopt dezelfde energie erin te stoppen en er een bepaalde sleur in komt, loopt het project gevaar toch ten einde te lopen. Sociale betrokkenheid en engagement blijken dus onmisbaar te zijn voor projecten zoals deze, alsook het nadenken over het verloop van het project als we spreken over tijdelijkheid.



[Afb. 13]. Inplantingsplan connectie tussen Parckfarm en Bockstaelplein (Croux, 2020)

[Afb. 14]. Schetsontwerp Parckfarm (ASBL Parckfarm T&T, 2014)

PARCKFARM ALS KIEM

Hoewel Parckfarm succesvol de spoorwegsleuf achter de Tour en Taxis site heeft veranderd in een dynamisch volkspark en een meer aangename omgeving in Brussel, kunnen we naar mijn mening niet concluderen dat het project van Parckfarm op zich als eindpunt te beschouwen valt. Wanneer we op grotere schaal gaan kijken, zien we dat Parckfarm eigenlijk een soort mindshift op gang heeft gebracht en iets in beweging heeft gezet bij de Brusselse overheid. Daar waar het Thurn en Taxispark van structuur als een soort trechtersvorm begint en in de punt ervan plots stopt, zijn ze nu het potentieel gaan zien om dit park, waar Parckfarm dus onderdeel van is, te gaan verbinden met het Bockstaelplein. Op deze manier wordt er één lange kwalitatieve connectie gevormd tussen de verschillende ontmoetingsplekken in Laken.

Het Emile Bockstaelplein ligt iets verderop in het Brusselse Laken en wordt door zijn inwoners als hét centrum beschouwd, mede door de riante markt die er elke zaterdag plaatsvindt. Ook voor de migrante inwoners van Laken heeft het plein een belangrijke betekenis, het is voor hen een soort ontmoetingsplek. Daarnaast is het Bockstaelplein ook een multimodaal platform voor het openbaar vervoer waar verschillende bus- en tramlijnen samenkomen, alsook de aanwezigheid van treinen en trams. Bovendien worden grote delen van het plein ook als parking gebruikt voor het autoverkeer. Aan dit plein ligt ook het 20^{ste} eeuwse monumentale gemeentehuis dat recent gerenoveerd is en waar de Lakenaars terecht kunnen voor enkele administratieve verrichtingen, de bibliotheek, politiecommissariaat en het cultureel centrum.

Daar waar de gemeente meestal vooral negatieve reacties ontvangt bij een openbaar onderzoek over bouwprojecten of wegenwerken, waren de reacties van de gebruikers van Parckfarm erg positief. De gemeente ontving meer dan 60 brieven of e-mails en daar bovenop 2 petitie met 1.446 handtekeningen die pleitten in het voordeel van het behoud van Parckfarm (Gatzios, 2017). Door dit enthousiasme is de Brusselse overheid gaan opmerken hoeveel belang hun inwoners en wandelaars hechten aan zo'n park en groen in hun stad.

Dus mede door de dynamiek die Parckfarm met zich mee heeft gebracht alsook de positieve respons van zijn gebruikers, heeft het project een soort mindshift bij de Brusselse gemeente op gang gebracht en is het een eye-opener geweest om verdere opportuniteiten te verkennen en beter en kwalitatiever met de bestaande ruimte om te gaan. Vandaar dus dat ik vind dat Parckfarm opzich geen eindpunt is geweest maar net een kiem van ontwikkeling. Het gaat niet hoofdzakelijk over hoe het project Parckfarm opzich vorm heeft gekregen en of dat nu een serre met broodovens en dergelijke is geworden of niet, het belang zit hem volgens mij vooral in die beweging die het project te weeg heeft gebracht en het kansen belicht die anders misschien onbenut zouden gebleven zijn.

CASE STUDY : TOREN VAN BABEL, ANTWERPEN

Participatief: ja

Tijdelijk: ja

Educatief: ja

De Toren van Babel is een locatieproject op de voormalige Slachthuissite in de wijk Dam van het Antwerps artiestencollectief Rooftoptiger. De projecten worden opgericht door Sara Dandois. Zij is kunstenares en scenografe. Bram Rombouts, kunstenaar en ontwerper, creëert samen met Sara het merendeel van de installaties. Zij vormen samen de basis en steunpilaren van Rooftoptiger. De rest van het team van Rooftoptiger is een steeds dynamisch en wisselend gezelschap van artiesten, kunstenaars, performers, poëten, ambachtslieden, enzovoort. Zij focussen vooral op het hergebruik van materialen om hun bijzondere en uitdagende projecten en installaties te realiseren (Rooftoptiger, 2019). De installaties zijn ‘utopisch’ geïnspireerde bouwwerken en nemen steeds een kritische houding aan naar actuele thema’s waarrond de installaties draaien. Het zijn als het ware uitdagende scenografieën die erg locatie-gericht zijn. De projecten en installaties zijn ook geen resultaat van de maker als protagonist, maar eerder resultaat van een diverse samenwerking en een intense ontmoeting tussen publiek, performers en makers (Rooftoptiger, 2019).

Het project de Toren van Babel zelf is een samenbouwproject, maar vormt tegelijk ook een ontmoetingsplek om meertalige poëzie te delen, een experimentele ruimte voor superdiversiteit, tevens een ode aan de meertaligheid van de multiculturele stad (Vanhouwaert, 2019). De toren vormt het fundament voor een nieuw stadsgedicht, gebaseerd op talen en die in de wijk te horen zijn en vormt zo ook een geluidskunstwerk omdat buurtbewoners hier een platform kregen om een gedicht of verhaal in hun taal voor te dragen (Rooftoptiger, 2019). De toren zelf is een multicultureel bouwproject dat berustte op een tal aan vrijwilligers en gerecycleerde materialen, alsook multiculturele bouwtechnieken, en vooral veel enthousiasme en toewijding. Het project heeft zijn naam te danken aan het Bijbelse verhaal waarin wordt verteld dat de Toren van Babel nooit is afgeraakt omdat mensen die eraan bouwden verschillende talen spraken en elkaar niet verstonden, wat hen niet in staat stelde om nog langer samen te werken en de toren af te maken. Dit project probeert de oppositie van dat verhaal aan te tonen en zet in op een hoge participatiegraad. Het project is voor en door de lokale burgers. Er was vooraf geen concreet afgewerkt ontwerpplan voorzien, de installatie heeft tijdens het proces vorm gekregen door de vrijwilligers die eraan meewerkten.

Het project is anders dan de vorige case study, omdat het gebouwd is met oog voor tijdelijkheid en dat ook zo gebleven is. Jammer genoeg is de Toren in begin april 2020 in vlammen opgegaan door opzettelijke brandstichting. Hierdoor kende het project op betreurenswaardige manier een abrupt einde. Sara Dandois vertelde echter wel dat het project sowieso niet permanent zou zijn maar bedoeld was te blijven staan tot het zelf aangaf dat het tijd was om het af te bouwen. Ook al is er dus nu niks fysieks meer aanwezig op de site, de organisatoren zijn zeker niet van plan de geest van de toren verloren te laten gaan en zullen in de toekomst het geplande programma dat er in de Toren zou moeten plaats gevonden hebben voortzetten.



[Afb. 15]. Inplantingsplan Toren van Babel op de Slachthuisite, Antwerpen (Croux, 2020)

[Afb. 16]. Toren van Babel Antwerpen (Roofoptiger, 2019)



[Afb. 17]. Opbouw Toren van Babel Antwerpen (Roofoptiger, 2019)

[Afb. 18]. Opbouw Toren van Babel Antwerpen (Roofoptiger, 2019)

Architectenbureau NDVR, die momenteel actief meewerken aan het herbestemmen van de slachthuissite en -hallen op dezelfde locatie, proberen zelf ook op een manier het bewustzijn dat de Toren van Babel heeft achtergelaten naar de toekomst toe in hun masterplan in te werken.

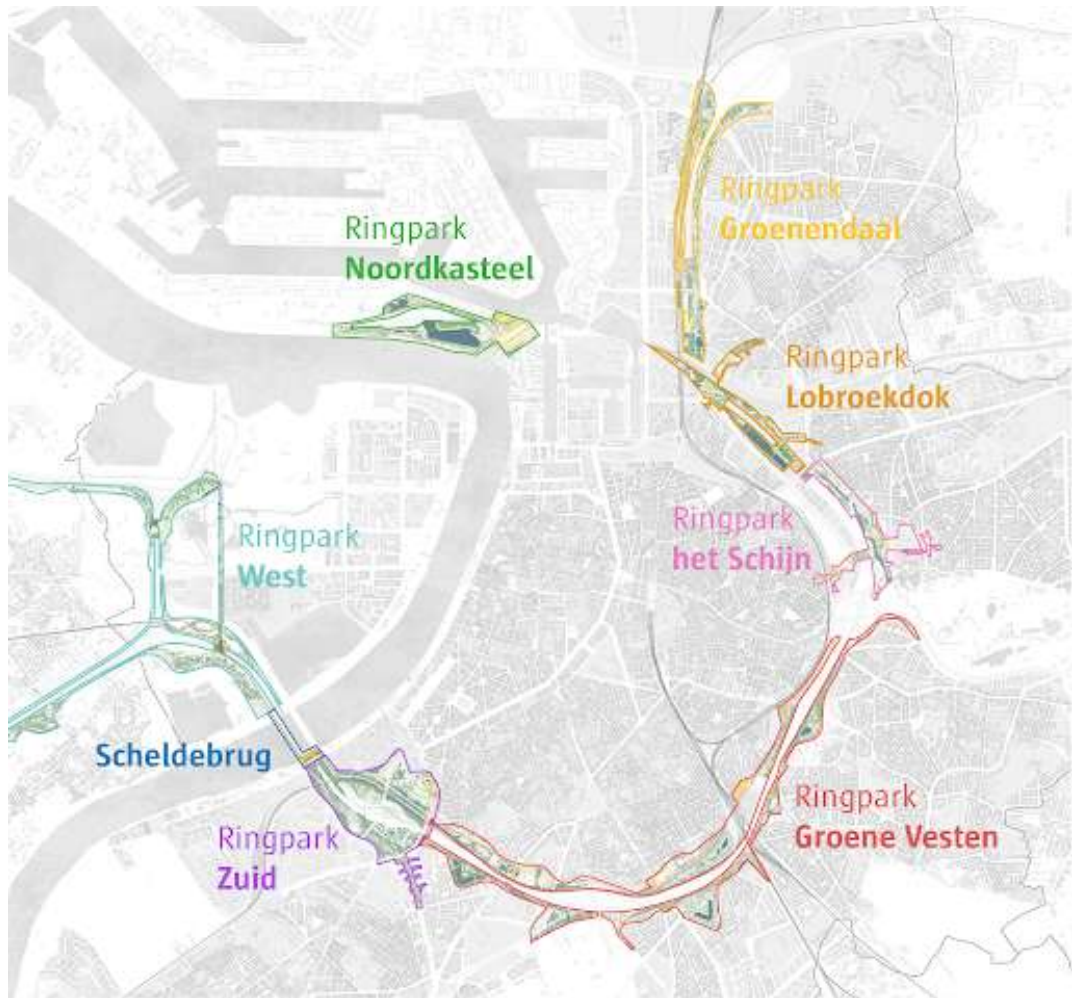
TOREN VAN BABEL ALS KIEM

Net zoals Parckfarm is ook de Toren van Babel een kiem voor ontwikkeling op grotere schaal geweest. Wijk den Dam in Antwerpen, waar het project gevestigd is, is altijd een beetje het ‘buitenbeentje’ geweest in de stad. Het zat gevangen tussen grote en erg drukke infrastructuren. Ondanks dit bevat deze wijk toch een heel aantal kwaliteiten. In de eerste plaats is de wijk en zijn omgeving een heel levendig en bruisend deel van de stad. Het sociale leven speelt zich grotendeels af in de straten. Met name langs de Lange Lobroekstraat zijn tal van restaurants en cafés gevestigd. In dit stadsdeel wordt gewoond én gewerkt en vooral dat laatste is er ook erg zichtbaar.

Naast de grote bedrijvigheid als kwaliteit, is ook de geschiedenis van dit stadsdeel heel waardevol. Het Lobroekdok en Noordschippersdok zijn tastbare herinneringen aan het havenverleden dat deze stad kent. Ook de hallen van het voormalige slachthuis zijn nog steeds aanwezig. Deze geschiedenis bracht een ruw geweven stadswefsel voort. De wijk voelt ook echt de energie van de grote stad. Zo is er zicht op het Sportpaleis en op de watertorens (AG Vespa, 2017).

Met de Toren van Babel is er meer gegeven dan enkel een ode aan de meertaligheid van de stad. Het project heeft het Antwerpse bestuur getoond dat er veel dynamieken in dit stadsdeel zijn en dat deze mensen nood hebben aan een ontmoetingsplek. Dat deze wijk en in het bijzonder de slachthuissite een unieke locatie is die ook een unieke aanpak verdient.

Zo heeft de noordrand van Antwerpen de laatste decennia al ongeziene transformaties gekend. De oude Slachthuissite is een soort van lange sliert rond het noorden van de stad en dus onderdeel van deze transformatieve noordrand. Men had eerst de intentie op deze site een nieuwe ‘muur’ op te trekken van woningen en bebouwing. Nadien ging de tot voorheen verlaten parking aan de Slachthuishallen, waar de Toren van Babel gevestigd is, plots een pleinfunctie innemen door dit project. De overheid kreeg dankzij dit multicultureel project door dat de wijk die voorheen een negatieve stempel droeg en vooral gekend was omwille van zijn ‘probleemgevallen’, eigenlijk een heel bruisende en diverse wijk is. Mede door het enthousiasme rond de Toren van Babel is er dus een soort mindshift gekomen in hoe omgaan met deze bijzondere ruimte. Het is ook hier een eye-opener geweest om in plaats van door winstbejag woningen te bouwen, meer belang te hechten aan de noden en wensen van de buurtbewoners en de identiteit van de plek. In de nieuwe ontwikkelingen die de stad Antwerpen wil doorvoeren in deze omgeving willen ze dus wijk den Dam uit zijn isolement halen, alsook de naastgelegen buurten die in dezelfde afzondering verkeren. Op die manier leggen deze ontwikkelingen nieuwe verbanden in de stad.



[Afb. 19]. Liggingplan van de zeven Ringparken en de Scheldebrug (Stad Antwerpen, 2019)

Voor deze nieuwe verbanden is een kijk op grotere schaal qua transformaties in Antwerpen ook belangrijk. Ringland ligt namelijk grotendeels aan de basis van de bovengenoemde transformaties aan de noordrand. Ringland is een initiatief en breedgedragen burgerbeweging dat ontstaan is in 2014 uit het idee ‘Uit de ban van de Ring’ van ontwerpbureau Stramien en burgerbeweging Ademloos. Het representeert eigenlijk het land dat ontstaat door de overkapping van de Antwerpse Ring. Deze overkapping mikt op gescheiden tunnels voor stadsregionaal en doorgaand verkeer wat vele voordelen voor gezondheid, leefmilieu, mobiliteit en stadsontwikkeling zou moeten opleveren. Later zijn er ook verschillende projecten zoals Curieuze Neuzen, uit voortgekomen die specifiek hun focus legden op de gevolgen van deze ingreep zoals bijvoorbeeld een betere luchtkwaliteit. Ondertussen is de Vlaamse overheid deze ideeën en initiatieven gaan opmerken en hebben zij hier delen van opgenomen en geïntegreerd in een beleid waar vele architecten- en stedenbouwkundige bureaus creatief mee aan de slag zijn gegaan. Na een wedstrijdprocedure zijn er 6 ontwerpteams geselecteerd geweest voor de uitwerking van deze overkapping en het onderzoeken van de leefbaarheid rond de Antwerpse Ring in samenwerking met vele burgers onder de noemer ‘Over de Ring’. Hieruit zijn verschillende projecten geselecteerd die allemaal samen 7 Ringparken en een Scheldebrug vormen en uiteindelijk een ‘Grote Verbinding’ willen bereiken. Ringpark Lobroekdok en Ringpark het Schijn zijn het meest belangrijk voor hun impact op de Damwijk en zijn ook één van de eersten die gerealiseerd zullen worden.

NDVR is onderdeel van ontwerpteam ‘zone oost’. NDVR, ook wel bekend als Endeavour, is een onderzoeksbureau dat op het raakvlak van het sociale met het ruimtelijke opereert. Ze zijn naast het Over de Ring project ook nauw betrokken bij het masterplan rond de herbestemming van de Slachthuissite, het Lobroekdok en het Noordschippersdok. Zij staan de lokale bewonersgroep van deze Damwijk, het Damcomité genaamd, bij in het vormgeven van een inspraakproces rond de herontwikkeling van dit gebied (AG Vespa, 2015). Ook zij vinden het belangrijk dat de Damwijk niet verdrongen wordt maar net aangevuld wordt tot een gezonde wijk waar kwaliteiten aan toegevoegd worden en de bestaande kwaliteiten in de verf worden gezet. Zo wilt de stad de Damwijk terug aan het water brengen en de aanwezigheid van het Lobroekdok terug voelbaar maken. De ontwikkelingen van de noordelijke Ringparken komen dus vooral ten goede van de wijken in het noorden die het sociaal-economisch moeilijk hebben. Dankzij de nieuwe en groene ruimtes worden die wijken verbonden met andere stadsdelen, wat maakt dat de leefkwaliteit er verhoogt, alsook hun economische leefbaarheid.

Wanneer we dus spreken over de mogelijke impact en effecten van de Toren van Babel op lange termijn kunnen we dus wel degelijk stellen dat het project iets op gang heeft gebracht. Ook al is het project op zich afgerond en staat het er inmiddels door de brand niet meer, toch heeft het nieuwe ideeën en inzichten gegenereerd. Het heeft de ogen van velen geopend, zowel die van de andere inwoners van Antwerpen buiten de Damwijk als die van het Antwerpse bestuur over de mogelijkheden en noden van de plek. Daarom denk ik dat het succes van dit project niet alleen te meten is aan de ode aan de diversiteit dat het gebracht heeft, maar vooral aan het feit dat het als katalysator heeft gediend om een wijk met sociaal-

economische problemen niet verder in moeilijkheden te duwen door het dichtbouwen ervan, maar net de ogen te openen naar kwaliteitsvolle opportuniteiten waar zowel deze wijk als de hele noordrand beter van wordt. We zien dus ook dat een kleinschalig lokaal project zoals de Toren van Babel, dat helemaal onafhankelijk van het hele Over de Ring verhaal is begonnen en verschillende processen kent, toch een impact op boven-lokaal niveau kan hebben. Daarom is het dan ook niet toevallig dat op een later moment de processen van deze 2 verhalen elkaar toch kruisen en soms gelijk lopen en elkaar op deze manier ook versterken.

3. EDUCATIEF

Het derde hoofdstuk gaat over de pedagogische insteek van Live Projects. De educatieve rol en didactische inzetbaarheid van deze projecten is in het inleidende hoofdstuk reeds aan bod gekomen. In dit hoofdstuk wordt er dus gefocust op twee case study's die het klassieke idee van een Live Project weergeven, en die geïnitieerd zijn vanuit een onderwijsinstelling en architectuuropleiding.

CASE STUDY : LIVE PROJECT MEULENBERG, MEULENBERG

Participatief: ja

Tijdelijk: ja

Educatief: ja

Live Project Meulenberg, dat dateert uit 2019, is een Live Project georganiseerd door de Faculteit Architectuur & kunst aan de Universiteit Hasselt in samenwerking met de tweede masterstudenten architectuur en eerste masterstudenten interieurarchitectuur. Meulenberg is een mijncité dat dateert uit de late jaren 1930. Het ontwerp van de cité is geometrisch opgebouwd met veel rotondes en een bepaalde hiërarchie: de cité is gelegen op een berg waarbij aan de voet van de berg de arbeiderswoningen gelegen zijn en aan de (symbolische) top de directeursvilla en de noodkerk. Meulenberg bevat een uitdagende context, enerzijds omdat deze plek identiteit mist. Elke mijncité kreeg een mijnkathedraal, die van Meulenberg is echter wegens financiële moeilijkheden en het sluiten van de mijn nooit gerealiseerd. Deze mijnkathedralen waren naast de religieuze betekenis ervan ook een fysieke herinnering aan het mijnpatrimonium, iets dat de identiteit van de plek weergeeft en in Meulenberg dus ontbreekt. Anderzijds is het een uitdagende context omwille van de socio-economische problemen die aanwezig zijn. Meulenberg heeft een bevolking die heel etnisch variërend is: 90% van zijn inwoners zijn van niet-Belgische origine. Ook de variatie in religie speelt hier grote parten. Er is een grote culturele fragmentatie aanwezig en de verschillende bevolkingsgroepen leven op eilanden naast mekaar. Ook een hoge werkloosheidsgraad, hoge laaggeschooldheidsgraad en het gebrek aan veiligheid zijn aanwezige problemen. Bovendien is ook mobiliteit een werkpunt: de auto-cultuur heerst er alomtegenwoordig. De wagen regeert er als statussymbool en fietsen is voor velen uit den boze. Het Live Project richtte zijn pijlers op enkele van deze problematieken. De specifieke locatie van het Live Project was op het groene park van de 'De Savioschool', een kleuterschool en gemengd lager onderwijs. Het project focuste enerzijds op het verbeteren van de mobiliteit en benadrukte de trage routes voor fietsers en wandelaars. Ook een fietsparcours werd opgesteld zodat de leerlingen van de school, alsook alle andere kinderen en bewoners van Meulenberg hun fietsvaardigheden konden aanscherpen en leren fietsen. Anderzijds wou het project een ontmoetingsplek creëren voor alle bewoners van de wijk, iets dat ook nog ontbrak. Het hekwerk werd weggehaald en een toegangspoort werd gebouwd door de studenten. Ook een installatie waar het ontmoeten, zitten, spelen en dergelijke kon plaatsvinden werd gebouwd op de groene site.



[Afb. 20]. Inplantingsplan Live Project Meulenberg, Houthalen-Helchteren (Croux, 2020)

[Afb. 21]. Resultaat Live Project Meulenberg (Croux, 2019)

De case study is relevant omdat een hoge participatiegraad aanwezig was. De studenten zijn vanaf de start met de lokale bewoners en belangrijke actoren in dialoog gegaan om de noden van hun en de wijk te achterhalen. De bewoners en lokale verenigingen zoals de Chiro van Meulenberg werden ook uitgenodigd om actief mee te bouwen aan het project. Ook workshops vonden plaats. De leerlingen van de scholen in Meulenberg konden via tekeningen visueel hun droomwijk weergeven. Er werd ook een warme oproep gedaan naar de bewoners om spullen die zij niet meer nodig hadden te doneren aan het project en hiermee de ontmoetingsplek aan te kleden. Dit bevorderde ook de dialoog tussen de mensen en verschillende nationaliteiten omdat de gegeven spullen vaak ook gelinkt waren aan hun ethnische afkomst.

Het project is ook opgevat als een tijdelijke structuur om via een experimentele manier te achterhalen welke oplossingen relevant kunnen zijn voor de aanwezige problemen. Er vinden momenteel wel gesprekken plaats met de directie van de school en de buurtbouwwerkers om de gebouwde toegangspoort een permanente plek te geven aan de site. Ook op gebied van bewustwording heeft het project iets in gang gezet. Het is een soort van hefboom geworden tegen de hekwerkcultuur en heeft anderen gemotiveerd actief aan de slag te gaan in de wijk.



[Afb. 22]. Tekeningen participatief proces (Croux, 2019)

[Afb. 23]. Opbouw Live Project Meulenberg (Croux, 2019)



[Afb. 24]. Resultaat Live Project Meulenberg (Croux, 2019)

CASE STUDY : LIVE PROJECT KOLENSPOREN, GENK

Participatief: ja

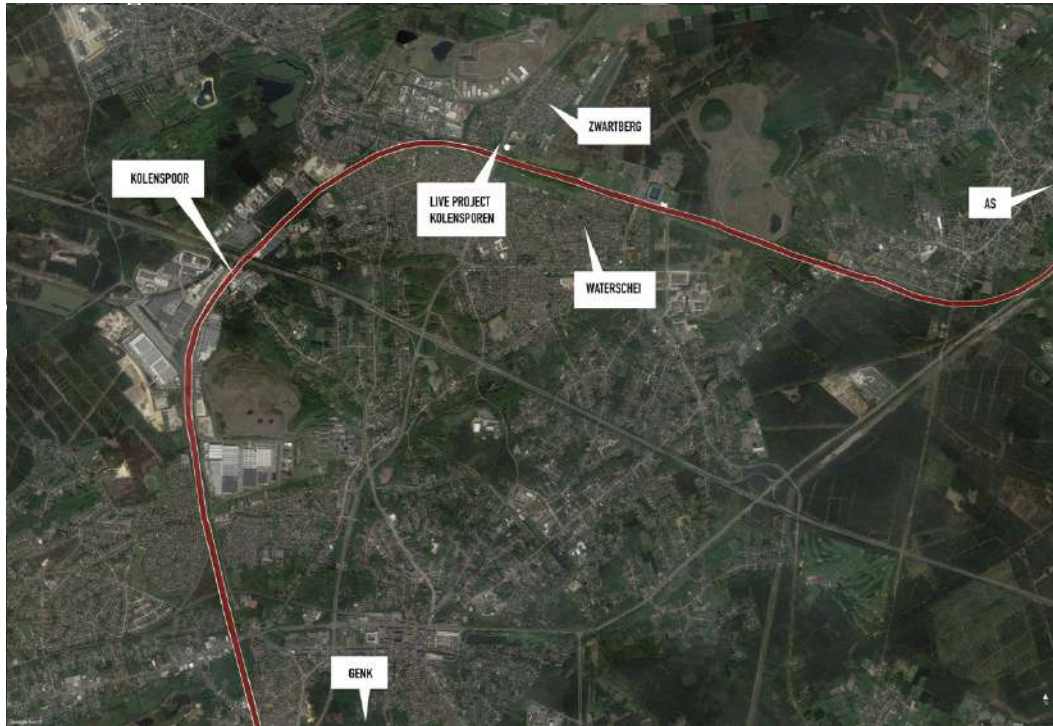
Tijdelijk: ja

Educatief: ja

Live Project Kolensporen is een project dat ontstaan is in 2016 en op touw gezet werd door de Faculteit Architectuur & kunst aan de Universiteit Hasselt. In dit Live Project gingen de tweede masterstudenten architectuur gedurende 2 weken verkennen wat het Kolenspoor in Genk kon betekenen voor een productief samengaan van werken, wonen alsook recreatie naar de toekomst toe (The Future Is Today, 2016).

Het Kolenspoor is een voormalige spoorweg dat een aanzienlijk gebied van midden-Limburg doorkruist, meer specifiek gaande van Beringen tot Maasmechelen, en waarover vroeger de steenkool uit de mijnen werd vervoerd. De 7 steenkoolmijnen die de Limburgse provincie telde waren lang in de 20^{ste} eeuw het kloppend economisch hart van de regio. Het 70 km lange Kolenspoor was zijn slagader en was ooit de verbindende figuur van de regionale mijnontginning. Het vormt een verbinding tussen verschillende sites waarvan de voormalige mijnzetels de meest opmerkelijke zijn. De huidige toestand van deze spoorweg is een langgerekt post-industrieel landschap met eerder een verlaten en verwaarloosd aanzicht, maar desalniettemin bevat dit gebied een groot potentieel dat helaas onderbenut is. Het Kolenspoor is bovendien ook een historische infrastructuur die mee aan de grondslag lag van economische ontwikkeling, maar nu geen duidelijke rol en functie meer vertolkt, hoewel ze ruimtelijk nog zeer aanwezig is (DELVA, 2016). De natuur neemt langzamerhand het gebied en de spoorweg over, maar ook de buurtbewoners van Genk benutten deze open ruimte om moestuinen aan te leggen alsook hun afval te dumpen. Daarnaast zijn er tal van sociale initiatieven in Genk die de leegtes proberen op te vullen sinds de sluiting van de mijnen (1987) en de meer recente sluiting van de Ford fabriek (2014). Door het wegvallen van die werkgelegenheden ontstaat er een ruimte waar experimenteren met nieuwe hybride vormen van wonen, werken en recreatie mogelijk wordt (Huybrechts, 2016).

Met het Live Project wilden de studenten onderzoeken wat het productief samengaan van wonen en werken in dit bijzondere landschap kan betekenen rond het centrale thema 'voedsel'. Daarom gingen ze enkele pop-up voedselwerkstations met een gemeenschapsvormende en culturele functie ontwikkelen. Een experimenteel, innovatief en toekomstgericht karakter mocht hierbij niet ontbreken. Ze baseerden zich enerzijds op het bestaande landschap en de aanwezige lokale initiatieven, waarbij ze rekening hielden met bestaande actoren, producten, activiteiten en de infrastructuur. Anderzijds wilden ze een voedingsbodem creëren waarrond nieuwe coalities en synergieën konden ontstaan en rekening hield met de globale tendensen rond circulaire stadsprojecten aangaande voedsel en natuur. Uiteindelijk mondde het Live Project Kolensporen uit in 2 concrete projecten, maar er was éigenlijk nog een derde. Alle 3 de ingrepen bevonden zich tussen de volkstuintjes van Zwartberg (Vanden Ecker, 2020).



[Afb. 25]. Inplantingsplan Live Project Kolensporen, Genk (Croux, 2020)

[Afb. 26]. Opbouw Live Project Kolensporen (Liesbit, 2016)

Het eerste project, genaamd Thomas' Tower, legde de focus op 2 aspecten. Via interviews met actoren en gebruikers van de volkstuintjes, hadden de studenten opgemerkt dat er nergens een openbaar toegankelijk aftappunt voor water voorzien was. Daarom hadden ze dit aftappunt op een symbolische manier in de toren verwerkt en konden zo alle eigenaars van de volkstuintjes daar hun water aftappen. Bovenop de toren kreeg Thomas Billen, een jongeman die imker was in zijn vrije tijd, een plek om zijn bijen uit te zetten. Omdat dit uitzetten op een zekere hoogte moet gebeuren om effectief te zijn, hadden de studenten daarom een toren voorzien waarnaar de naam van het project ook verwijst. De toren was vervaardigd in betonnen klinkers.

Het tweede ontwerp, genaamd Agatha's House, bevond zich in het tuintje van eigenares Agatha die toestemming had gegeven een ingreep in haar tuin toe te laten. De studenten bouwden hier een tuinhuisje dat de mogelijkheid had om aan de achterzijde ervan, de kant gericht naar het Kolenspoor, open te zetten via luiken. De bedoeling hiervan was dat Agatha op die manier lokaal in haar tuin eigen geteelde groenten aan de man kan brengen aan het toekomstig (nog te ontwikkelen) fietspad ter hoogte van het voormalige Kolenspoor. Op die manier zou Agatha dus haar groenten kunnen uitstellen in het huisje en verkopen aan passanten wat voordelig is voor de lokale economie.

Het derde en laatste project bevond zich aan de voet van de Thomas' Tower. Met dezelfde betonnen klinkers werd er een grote cirkel gebouwd op zithoogte met de bedoeling een ontmoetingsplek te creëren. In deze cirkel werd een kelder gegraven die op zijn beurt werd afgedekt met een deksel. Deze deksel fungeerde naast afdichting van de kelder ook als een soort van oversized tafel. De kelder zelf fungeert als 'koele berging'. Zowel de kelder als tafel staan dus beiden in teken van voedsel en het cirkelvormige zitelement er rondom als articulatie van de ontmoetingsplek.

Ook deze case study bevat een hoge participatiegraad. De studenten zijn vertrokken vanuit de noden en wensen die lokale bewoners en actoren aangaven. Via interviews en gesprekken met hen leerden zij de gebruikers van de volkstuintjes beter kennen en kregen ze een duidelijkere inzage in hun dagelijkse activiteiten. Zo verdiepten de studenten zich ook in de taken van een imker en welke benodigdheden deze allemaal had en hoe een bijenkast precies in elkaar zit. Het project was ook eerder opgevat als tijdelijke structuur, maar is wegens zijn succes toch meer veranderd in een permanente structuur. Zo maakt Agatha bijvoorbeeld nog steeds gebruik van haar huisje.



[Afb. 27]. Resultaat Agatha's House (Vanden Ecker, 2016)



[Afb. 28]. Resultaat Thomas' Tower (Sebastiani, 2016)

RUIM CRITERIA “EDUCATIEF”

Een belangrijke kanttekening bij dit 3^e kenmerk en hoofdstuk is hoe ver de educatieve waarde van de aangehaalde case study's reiken. Zoals in de inleiding van dit criteria werd vermeld zijn 'Live Project Meulenberg' en 'Live Project Kolensporen' de enige aangehaalde case study's die het klassieke idee van een Live Project vertolken en opgericht werden binnen de didactische wereld van de architectuuropleidingen, geïnitieerd vanuit een onderwijsinstelling. Echter wordt bij het overzicht bij het merendeel van de aangehaalde case study's in de andere hoofdstukken en criteria, 'ja' geantwoord bij de vraag of ze educatief zijn. Dit komt omdat desondanks deze case study's niet opgericht werden vanuit een educatieve insteek, ze achteraf wel educatief en leerzaam bleken te zijn op andere vlakken. Zo krijgt Parckfarm in Brussel regelmatig lagere scholen over de vloer waarbij de leerlingen onder andere kunnen leren broodbakken, zero waste workshops kunnen volgen, etc.

Bovendien zet Parckfarm in op een ecologische transitie en heeft het als doel voor ogen de mens bewuster te maken van stadslandbouw en een duurzamere ecologie. Daarom beoogt het project ook op een ecologische manier educatief te zijn.

Bij de Toren van Babel zijn Sarah Dandois en Bram Rombouts gaan werken met cursussen over het anderstalig zijn in samenwerking met Open School Antwerpen, het centrum voor basiseducatie waar onder meer cursussen rond taal worden gegeven. Via Radio Babel, de voorloper van het project 'de Toren van Babel', gaat Maud Vanhauwaert als stadsdichter op zoek naar gedichten, verhalen, songteksten,... in andere talen dan het Nederlands waarrond ze een gesprek kan voeren met de personen die het zijn komen voordragen in haar radiostation. Bovendien was ook iedereen welkom om een filmpje in te sturen waar ze in hun moedertaal iets voordragen. Deze vormden de bouwstenen van de eerste online Toren van Babel, de voorganger van de fysieke versie in Antwerpen. Zo werd er ook vanuit het initiatief Radio Babel een lesleidraad uitgeschreven waar docenten met hun anderstalige cursisten aan de slag konden gaan. Deze leidraad wou immers graven naar datgene dat iedereen verbindt. De Toren van Babel zelf gaat, zoals reeds besproken in de case study, verder op dit anderstalig verhaal. Het vormt op deze manier dus ook een educatief project omdat er gezocht wordt naar een gemeenschappelijke intelligentie en mensen probeert te leren hoe men via zowel verbale als non-verbale communicatie elkaar kan begrijpen en verstaan. Interactie speelt in dit leerproces een cruciale rol.

HET FUNGEREN ALS LABORATORIUMS

Bovendien kunnen we dit hoofdstuk 'educatief' op een nog bredere manier bekijken. Educatief slaat namelijk onder meer ook op het fungeren als laboratoria van deze Live Projects. Deze projecten ontstaan vaak vanuit een heel andere aard dan de doorsnee gebouwde architectuur. Dit is geen belemmering maar net een opportuniteit om te experimenteren met bepaalde oplossingen voor de (vaak) niet maakbare kant van stedenbouw en de problemen die (stads)ontwikkeling met zich meebrengt.

Naast het verschil in ontstaan vanuit een andere aard tussen Live Projects en de doorsnee gebouwde architectuur, is ook het uiteindelijke doel bij beiden verschillend. Architectuur heeft hoofdzakelijk als uiteindelijke doel 'het bouwen' op zich en het realiseren van een concreet product als resultaat. Bij Live Projects is dat echter niet het geval. Het bouwen zelf is niet het finale doel, maar eerder deel van het proces. In sommige gevallen wordt er zoals in de definitie reeds aangehaald, zelfs helemaal niets fysieks gebouwd. Eerder het leerproces dat erachter zit is bij Live Projects van vitaal belang. En net dit leerproces maakt deze projecten onder meer zo interessant. Ze stellen ons in de mogelijkheid te experimenteren met minder voor de hand liggende oplossingen en geven ons de kans onszelf uit te dagen en uit onze comfortzone te treden. Om terug creatief te denken en te zijn, iets wat we als architect (druk bezet met zoveel taken meer dan alleen het ontwerpen) soms vergeten of niet genoeg durven te zijn. We zijn nu eenmaal verweven in een druk veranderende maatschappij waar de rol van gebruiker en toe-eigening als maar belangrijker wordt. Dat houdt in dat we niet zomaar altijd onze kant en klare oplossingen kunnen inzetten en we als architect de totale controle verliezen. Jeremy Till (2009) beschreef reeds hoe lastig het voor het merendeel aan architecten is om om te gaan met hetgeen buiten zijn controle valt. Dit terwijl architectuur net bij uitstek wordt gedefinieerd door toevalligheden en de onzekerheid die externe factoren zoals mensen, omstandigheden en gebeurtenissen met zich meebrengen. Vechten tegen deze afhankelijkheid en het streven naar absolute autonomie en valse perfectie heeft volgens Till weinig zin. Op die manier marginaliseren architecten enkel maar hun eigen positie in de samenleving. Hij stelt in de plaats voor om deze afhankelijkheid te omarmen en te accepteren en haar vooral te beschouwen als een opportuniteit voor de architectuur om zich opnieuw actief tot deze toevallige werkelijkheid te verhouden. Net om deze redenen kunnen Live Projects ook als handige tool worden ingezet bij nieuwe ontwikkelingen en het zoeken naar manieren om hiermee om te gaan. Het biedt de ontwerper als creatieveling een nieuw territorium om uitkomsten op maat te bedenken. Deze uitkomsten zullen zich vaak uiten in specifieke, gerichte en bescheiden pogingen om zich te verhouden tot een turbulente sociale context.

Bovendien fungeren vele Live Projects ook als sociaal labo. Participatie draagt een belangrijke sleutelrol, wat vaak ook inhoudt dat verschillende culturen, leeftijden en afkomsten gemengd worden. Een smeltkroes ontwerpen dat al deze verscheidenheden combineert is niet vanzelfsprekend. Daarom vormen net deze Live Projects vaak een goede oefening op globalisering, superdiversiteit en socio-economische transitie.

CRITERIA - EXTENDED

/02

TOELICHTING VAN DE OPZET VAN DIT HOOFDSTUK

Uit enkele case study's die reeds aan bod zijn gekomen in de vorige hoofdstukken, kon ik al concluderen dat het succes van deze projecten ervoor gezorgd heeft dat hun tijdelijke karakter overleefd wordt en ze veranderen in een permanent gevestigde waarde. Dit is een belangrijke observatie wanneer we spreken over de tijdelijkheid van Live Projects en hun verduurzaming. Echter ben ik van mening dat het overleven van dit tijdelijk karakter niet direct de succesfactor impliceert. Er zijn nog andere case study's zoals 'Made by Oya' in Gent die ook als tijdelijk experiment waren opgevat en dit ook gebleven zijn en ruimtelijk niks fysieks hebben achtergelaten, maar wél een bepaald bewustzijn bij de bewoners. Het project heeft een bepaalde drive achtergelaten bij een groep burgers waaruit onder meer werkopportunities voort zijn gekomen. De intenties van dit project lagen zodoende ergens anders. Moet het dus altijd over het fysiek bouwen en permanent worden van Live Projects gaan? Of kunnen deze kiemen voor ontwikkeling ook op een andere manier duurzaam worden? Dit wil ik graag in dit 'extended' hoofdstuk onderzoeken. Een extra toelichting over dit hoofdstuk: de case study die hier aan bod komt wordt meer uitvoeriger besproken dan de andere case study's, omdat ik Made by Oya onderzocht hebben binnen mijn onderzoeksstage bij Civic Onderzoek.

1. START EN VERLOOP

BRUGGEN NAAR RABOT

Made by Oya is een textielproject dat opgestart is in oktober 2008 en gevestigd ligt in de Rabot-Blaisantvestwijk in Gent. Allereerst is het belangrijk om de context waarin het project tot stand is gekomen te begrijpen. De Gentse wijk Rabot staat de dag van vandaag bekend als ‘achterstandswijk’. De wijk werd initieel ontwikkeld aan het einde van de 19^{de} eeuw in het kader van de bloeiende textielindustrie en maakt hierdoor deel uit van de zogenaamde 19^{de} -eeuwse gordel rond de stad. Na de achteruitgang van deze textielindustrie raakte de wijk als maar meer verweekeld in moeilijkheden op zowel ruimtelijk, economisch als sociaal vlak. Rabot raakte hierdoor vrijwel volledig geïsoleerd van de rest van de stad. Cijfers tonen aan dat de Rabot-wijk intussen de armste wijk van Gent is geworden (Staes, 2012). Het gemiddeld inkomen ligt er het laagste en de werkloosheidsgraad het hoogste. Het is ook dé wijk van de diversiteit: meer dan de helft van de inwoners van deze wijk is van buitenlandse origine. Tot slot is er ook weinig toegankelijk groen aanwezig in de buurt.

Bruggen naar Rabot is een stadsvernieuwingsproject in Gent dat zoals de naam zegt ‘bruggen wil slaan’ vanuit de geïsoleerde Rabot-Blaisantvestwijk naar andere delen in de stad en de wijk op deze manier uit zijn isolement wilt halen. De manier waarop de stad Gent dit wil doen is door een verscheidenheid aan deelprojecten te organiseren binnen dit kader, gaande van de ontwikkeling naar een duurzame woonwijk met buurtsporthal, een kinderdagverblijf, een jongeren ontmoetingscentrum, een fiets- en trambrug, enzovoort (Vlaanderen, 2020). In afwachting hiertoe startten in 2007 Rocsa vzw, de oprichter van Made by Oya, Samenlevingsopbouw Gent en de stad Gent samen met de buurtbewoners van Rabot 3 projecten om de leegstaande en onbenutte ruimtes in de wijk aan te pakken. Deze 3 projecten hielden een openluchtcinema, 80 kleine volkstuinten en een verkeerspark in dat gefinancierd werd met de stadssubsidie ‘De Wijk Aan Zet’. Belangrijk om te weten is dat er in Gent de laatste jaren veel leeggekomen ruimtes zijn ontstaan, zoals industriële brownfields, en de stad meer dan ooit onophoudelijk in beweging is. Hierdoor wilden deze initiatiefnemers doormiddel van tijdelijke invullingen iets aan die lege ruimtes doen. De 3 voorgestelde startprojecten werkten allemaal via het ‘bottom-up’ principe om zo tot een vernieuwend verhaal over tijdelijk ruimtegebruik te komen. Vernieuwend in de zin dat zij zich realiseerden dat om tot een échte verbetering van de leefsituatie te komen, ze een benadering moesten toepassen die afwijkt van de traditionele sociaal-culturele werkwijze die vaak nogal hiërarchisch is en vertrekt vanuit een top-down idee. Gaandeweg werd dit opgepikt en ondersteund door Gebiedsgerichte Werking en Stedelijke Vernieuwing alsook door de milieudienst en de Diensten Economie en Kunsten (Debruyne, 2016). Nadat de 3 startprojecten een succes bleken te zijn, groeide het aantal initiatieven aanzienlijk waardoor ‘De Site’, de effectieve locatie waar deze projecten allemaal gevestigd zijn, werd omgevormd tot een publieke creatieve gebruikruimte en een plek waar ontmoeten en het houden van activiteiten mogelijk werd.



[Afb. 29]. Implantingsplan Made by Oya, Gent (Croux, 2020)

[Afb. 30]. De Site Gent als brownfield (CJSM, 2007)

DE SITE ALS OF VERTREKPUNT

De Site zelf is dus gelegen in de Rabot-Blaisantvestwijk, vlak achter het Rabotpark en grenzend aan het Verbindingskanaal. In 2006 sloopte de stad Gent de fabrieksgebouwen van Alcatel Bell die gevestigd waren op deze plek. Hierdoor bleef er slechts een oude betonnen fabrieksvloer achter, oftewel een industriële brownfield. In afwachting tot de sanering en ontwikkeling van deze brownfield met behulp van Bruggen naar Rabot, ging onder andere Rocsa vzw deze lege ruimte benutten met bottom-up projecten (zie vorig hoofdstuk). De Site was dus een plek bedoeld voor en door de buurt. Evelyne Deceur (2010), toenmalig coördinator van Rocsa vzw, wou met De Site vooral de buurtbewoners van zowel de Rabot-wijk zelf als van daarbuiten uitdagen om samen een wijkidentiteit te bouwen. Een grote verscheidenheid aan projecten kwam zo uiteindelijk tot leven op deze bijzondere plek: 160 kleine moestuinen, 3000 m² stadsakker, bijenkorven, een grote zandbak 'Rabot Beach', een openluchtbar, een barbecue, een voetbalveld, een BMX-parcours, een kinderboerderij en 'Artscube'; een plek voor het sociaal-artistiek kunstenaarscollectief Transart (Debruyne, 2016). De Site transformeerde door deze initiatieven van een onbenutte lege betonnen vloer naar een trefpunt voor bewoners, diverse bevolkingsgroepen, nationaliteiten en leeftijdsgroepen. Ze wilden buurtgebonden en buurtoverstijgende projecten ontwikkelen met een breed participatief draagvlak om een maximale slaagkans te behalen en vooral de resultaten en effecten zo duurzaam mogelijk te verankeren in de wijk.

Dankzij deze projecten ontstonden er geleidelijk aan nieuwe netwerken en initiatieven bij de buurtbewoners. Mensen die elkaar nooit eerder hadden opgemerkt, ontmoetten elkaar rondom de moestuinen, de bar, of tijdens een van de evenementen. Een tot toen ongezien fenomeen en vooral ongezien potentieel werd ineens heel zichtbaar. Het beeld van de Rabot-wijk veranderde stilaan van 'onmogelijk om daar iets te doen' naar 'een bruisende plek' (Deceur, 2017). Ook het beeld van De Site zelf veranderde stilaan van 'een te verbergen overlast' naar een 'een publieke en creatieve ontmoetingsruimte'. Uiteraard verliep dit transformatieproces niet vlekkeloos en waren er zo nu en dan kleine en grote ergernissen of problemen, maar dat is niet waar de gehele focus op ligt in dit onderzoekstraject. Belangrijker voor dat verhaal zijn de (duurzame) uitlopers en gevolgen van dit hele gebeuren.

OYA – TECHNIEK

Één van die uitlopers was Made by Oya. Een vaststelling die heel wat mensen deden in 2007 was dat een groot aantal Turkse vrouwen op en naast De Site hun zelfgemaakte handwerkjes, zoals mutsen en sjaals, verhandelden. Het was opmerkelijk over welke onopgemerkte technieken en vaardigheden deze vrouwen beschikten. Een van deze technieken was de oya-techniek. Dit was een soort van fijnmazig kantwerk, gecreëerd met naald en draad en verschillend per land en regio, afhankelijk hoe het is aangeleerd geweest door de generaties heen van moeder op dochter (Deceur, 2017). Rocsa vzw wou graag iets doen met deze vaststelling. Een grote groep vrouwen in deze wijk, die doorgaans de Nederlandse taal niet helemaal



[Afb. 31]. Voetbalterrein De Site, Gent (Rabotsite, z.j.)

[Afb. 32]. Stadsakker De Site, Gent (Stad Gent, 2017)

begrepen of spraken, werd vaak over het hoofd gezien. Rocsa wou daarom de textielambacht als collectieve taal introduceren. Op deze manier was het ook een knipoog naar de rijke nijverheids- en textielgeschiedenis die deze Rabot-wijk kent en werkten ze aan een verbetering van het sociaal-artistieke netwerk in de buurt.

Rebecca Vangestel, buurtbewoonster en medewerkster van de Gentse Integratiedienst, kwam in 2008, na de ontdekking van het textielhandeltje op De Site, aankloppen bij Rocsa vzw met het idee een project rond textiel op te starten. Rebecca had al ervaring met het opzetten van zulke sociale initiatieven door haar werk bij de integratiedienst en ze was tevens ook contactpersoon voor AGORA, een Gents partnerschap dat waakt over de participatie en inspraak van Gentenaars met een migratieachtergrond. Ze stelde een serie van workshops voor die draaiden rond textiel waarmee ze op deze manier validatie wou geven aan de culturele en historische kennis van die vrouwen, alsook hun technische en creatieve vaardigheden (Deceur, 2017). Een Amerikaanse textielkunstenares genaamd Catherine zou deze workshops dan leiden. Een stuurgroep werd kort nadien opgezet en flyers in onder andere het Nederlands, Engels en Turks werden zowel binnen als buiten de Rabot-Blaisantvestwijk verspreid. Daarnaast was ook de onderlinge mond-aan-mond reclame effectief. Maar liefst 40 vrouwen van uiteenlopende leeftijd wilden deelnemen aan het project. Hun origine was vooral Turks en enkelen ook Bulgaars. Men ging van start in 4 groepen op basis van ervaring en interesse. Zo kwamen de weefgroep, de decoratiegroep, de gevorderde brei- en haakgroep en de beginner brei- en haakgroep tot leven (Deceur, 2017).

TURBULENT PROCES

Uiteraard verliep dit initiatief niet meteen van een leien dakje. Het was voor de stuurgroep van Made by Oya ook erg zoeken naar welke manier de juiste was om met hun project een duurzaam netwerk uit te bouwen onder de vrouwen in de wijk zelf alsook om intern een draaiend project op te starten. Al gauw kwamen verschillende knelpunten naar boven waar de organisatie creatief mee moest omgaan. Zo was allereerst de hiërarchische verhouding tussen de deelneemsters en de textielkunstenares een probleem. Al gauw werd duidelijk dat de groep vrouwen over het algemeen over hogere vaardigheden beschikten qua technieken dan de textielkunstenares zelf. Zij probeerde op een heel technische manier met stappenplannen en dergelijke haar uitleg te doen terwijl deze vrouwen tegen het einde van dat verhaal al bijna gereed waren met hun werkjes. Ook de positie waarin de kunstenares zich opstelde ten opzichte van de deelneemsters ervaarden zij als onaangenaam. Ze kwam redelijk dominant over in haar leiderspositie naar de groep toe. Hierdoor misten de vrouwen het samenwerkingsverhaal waar ze samen konden beslissen welke thema's er behandeld werden, terwijl dit net hetgeen was wat hen had getriggerd om mee te doen aan dit initiatief.

Deze hiërarchie vertaalde zich hiernaast ook in het plakken van etiketten en vooroordelen. Zo vertelde Samenlevingsopbouw Gent dat er vooraf duidelijk werd gecommuniceerd dat ook al viel het merendeel van deze groep vrouwen onder de



[Afb. 33]. Workshop atelier Manoeuvre (Rezanezhad, 2015)

[Afb. 34]. Workshop atelier Manoeuvre (Rezanezhad, 2015)

paraplu van ‘kansarm’, dat niet hetgeen was waar de focus op lag in dit project. De bedoeling was vooral te tonen wat deze vrouwen aan bijzondere vaardigheden en technieken kenden in plaats van de vooroordelende negatieve kijk op hen te benadrukken. Helaas was Catherine niet helemaal mee in dat verhaal en bestempelde zij deze vrouwen tijdens de workshops soms wel nog met het etiket van kansarm. Daarenboven was ook de taalbarrière een obstakel dat de workshops vermoeilijkte. Gülcan Sari, collega opbouwwerker bij Samenlevingsopbouw Gent en tevens tolk voor de Turkse deelnemers, beaamde dit obstakel alsook de vooroordelende positie van de textielkunstenaressen. Catherine was van Amerikaanse afkomst en sprak daarom Engels. Gülcan vertaalde dit dan naar het Nederlands en naar het Turks. Dat was niet evident om te doen. Zij vertelde dat ze in haar vertaling naar de vrouwen toe vaak de bestempeling van kansarm die de kunstenaressen deed, er bewust uit liet omdat ze dit ongepast vond en niet bevorderend voor de positieve groepsdynamiek en het engagement waar de organisatie op doelde.

Niet veel later besloot de stuurgroep dan ook de samenwerking met Catherine stop te zetten en op zoek te gaan naar een alternatief dat wel paste binnen de geest van het project. Zo kwam Rocsa uit bij enkele studenten van de kunstopleiding textielontwerp bij de hogescholen LUCA School of arts en de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten in Gent. In maart 2009 werden dan Sofie de Ville, Julie Maesele en Katrien Baetslé aangesteld om de workshopgroepen te leiden. De frisse jonge wind die deze dames met hun meebrachten had wél een positief effect op de groep deelnemers en de positieve dynamiek leverde heel wat interessante werkjes op. Er werd geanticipeerd op de specialiteiten van de groep vrouwen, verschillende thema’s kwamen aan bod en er werd geëxperimenteerd met vormen, kleuren en materialen. Uitstappen naar musea en tentoonstellingen wakkerden hun zin naar een eigen expositie als maar meer op.

Tegen de zomer van 2009 evolueerden de workshops dan ook bijzonder goed. Het was dan ook vanaf dat moment dat de definitieve naam ‘Made by Oya’ zijn intrede deed. Deze naam werd gevolgd door de slogan ‘social textile design’. De naam Made by Oya zelf sloeg enerzijds op de traditionele oya-techniek waarover de vrouwen waarop het project is gebaseerd beschikten, en was anderzijds een verwijzing naar de godin Oya. Deze stond symbool voor verandering, creatie en leiderschap en beaamt eigenlijk hetgeen de workshops willen bereiken. De slogan social textile design duidde dan weer op het engagement, de solidariteit en de drang naar innovatie (Rocsa, 2009).

VAN SOCIAAL-ARTISTIEK NAAR SOCIAAL-ECONOMISCH

Gaandeweg kwam er bij de deelnemende vrouwen de ambitie en het idee om vanuit Made by Oya een volwaardige en economisch duurzame onderneming te starten. Op deze manier konden deze vrouwen hun bijverdiensten van het lokaal verkopen van hun werkjes aan De Site wat opkrikken. 6 studenten handelswetenschappen in samenwerking met het Centrum voor Ondernemen Hogeschool Gent maakten voor Made by Oya een businessplan op waar er gekeken werd of het initiatief rendabel zou zijn en een overlevingskans had. Uit de studie bleek dit helaas niet het geval te zijn. Daarom ging het team van Rocsa vzw in 2010 enkele Made by Oya werkjes verkopen op markten. Dit bleek wél een succes te zijn. Er kwamen daarna ook geregeld vragen van particulieren om opdrachten voor hen uit te voeren, op evenementen werden de dames uitgenodigd om een workshop te geven, etc. Maar toch bleven er vragen over hoe deze winst verdeeld zou moeten worden ten opzichte van de vrouwen, de organisatie zelf, enzovoort. Sommigen vroegen zich ook af of deze economische stap nog wel bevorderend was voor de groepssfeer en of de vrouwen nu niet enkel meer om financiële redenen kwamen terwijl de originele insteek was om deze vrouwen uit hun isolement te halen en samen te brengen om een netwerk te creëren waar zij gezamenlijk hun talenten konden ontwikkelen. Naast de focus op die bijverdiensten, werkten de vrouwen wel nog samen aan enkele exposities. Hiervoor werd dan telkens een centraal thema gezocht waarrond de vrouwen aan de slag gingen.

De meningen bleven intussen wel verdeeld over het economische luik. Daar waar de ene begeleidende kunstenares, genaamd Elles de Koe, vond dat er geluisterd moest worden naar de vrouwen en vertrokken moest worden vanuit hun wensen om de gemaakte producten te verkopen, vond de Rocsa-bestuursraad dan weer dat er gestreefd moest worden naar een artistieke werkplek. Uiteindelijk werd er gekozen voor een soort van ‘gulden middenweg’.

Eind 2012 werd er dan gekozen om met modules van start te gaan die ook een meer gemengde deelnamegroep beoogden. Er werd hier niet meer gedacht in termen van ‘collecties verkopen’ en ‘handeldrijven’. In de plaats daarvan werd er gewerkt met een kleine vrijwilligers-vergoeding. Die vergoeding was geen echte verloning maar eerder een waardering voor de prestaties die zij leveren. Chris Rotsaert, inmiddels de nieuwe projectverantwoordelijke van Made by Oya, getuigde dat ze vooral op zoek was naar uitwisseling binnen deze modules. Uitwisseling tussen andere artistieke disciplines en sectoren zoals grafische kunst bijvoorbeeld, tussen leeftijd, geslacht, enzovoort. Op deze manier wou ze eigenlijk gewoon tonen dat die workshops een heel leuk initiatief zijn voor iedereen en dat kunst niet enkel voor de meer elitaire klasse van de maatschappij is.

MANOEUVRE

In december 2015 kwam er een ‘einde’ aan Rocsa vzw en Made by Oya. ‘Einde’ omdat de werking en naam, zoals die voorheen gekend waren, stopten. Maar een volledig einde was het eigenlijk niet. Made by Oya werd de kiem en humus van Manoeuvre vzw. Manoeuvre is een participatieve kunstenplek, ook gevestigd in de Rabot-Blaisantvestwijk. Deze werking zet in op participatie en ontwikkeling binnen de beeldende kunsten. Ook ambacht, diversiteit en co-creatie zijn enkele belangrijke sleutelwoorden voor hen. Het idee van Made by Oya om met textiel te werken werd behouden, maar werd ook verbonden en verdiept door met andere materialen, ambachten en kunsttechnieken aan de slag te gaan (Rotsaert, 2020). Bovendien ging deze nieuwe naam en werking gepaard met een nieuwe locatie. Het nieuwe atelier van Manoeuvre bevindt zich nu op de Wondelgemstraat in de Rabotwijk. Manoeuvre is de dag van vandaag nog steeds een heel actieve organisatie in de wijk en het vormt voor veel wijkbewoners nog steeds een creatieve ontmoetingsplek.



[Afb. 35]. Workshop 'The Big Bang', Made by Oya (Manoeuvre, 2013)

[Afb. 36]. Workshop 'The Big Bang', Made by Oya (Manoeuvre, 2013)

2. DE DRIVE EN MOTIVATIE

3 NIVEAUS

In vorig hoofdstuk kwam reeds aan bod dat Made by Oya wel degelijk betekenis heeft gehad voor de deelnemende vrouwen van het project. Deze betekenis uit zich in 3 verschillende niveaus. Zo is er als eerste het individueel niveau waar de vrouwen volop hun eigen handelings- en ontplooiingsmogelijkheden konden verruimen. Ze kregen een plek waar hun talenten gewaardeerd werden en dat tegelijkertijd een artistieke uitdaging vormde voor hen. Het tweede niveau is het sociale niveau. Er werd voor deze vrouwen tijd en ruimte gecreëerd enerzijds om sociale interacties aan te gaan en uit hun isolement te treden. Anderzijds voor het verbeelden van wat ‘stedelijk samenleven’ kan inhouden. Als derde is er het structureel niveau. Structureel voor het omzetten van private bezorgdheden naar publiek en collectief gedragen en gedeelde kwesties (Deceur, 2020).

Omdat dit project op verschillende niveaus invloed heeft gehad op de deelnemers ontstond er bij hen een grote drive en motivatie. Ze geloofden in zichzelf en voelden zich gewaardeerd. In mijn gesprek met Gülcan Sari getuigde zij ook dat er lange tijd nood is geweest aan een ontmoetingsplek waar de mensen zinvol bezig konden zijn. Dankzij de drive die ontstond door deze werking, wakkerde het zelfvertrouwen van verschillende deelnemende vrouwen aan en verlaagde de drempel naar de reguliere arbeidsmarkt. Deze drempel was voordien voor velen zeer hoog omwille van de Nederlandse taal die moeilijk of niet beheerst werd, ziekte, geen verblijfspapieren, bepaalde uitkeren, statuten, en dergelijke.

ARBEIDSOPPORTUNITEITEN

Chris Rotsaert, huidig artistieke coördinator bij Manoeuvre vzw, bevestigde dat er wel degelijk werkopportunities gecreëerd zijn door Made by Oya voor sommige deelnemers. Zij vertelde dat die arbeidsopportunities niet altijd rechtstreeks gelinkt zijn. Dat deelnemers vooral persoonlijk sterker werden en daarna hun plek in de maatschappij vonden. Toch beschreef ze verder dat er wel effectief enkele rechtstreeks gelinkte gevolgen uit Made by Oya zijn voortgekomen. Zo is er een mevrouw van Turkse origine (namen konden omwille van privacy-redenen niet gegeven worden), die de opstap heeft gemaakt naar de reguliere arbeidsmarkt en daardoor in een lokale kindercrèche is gaan werken. Chris haalde ook een tweede deelnemer aan die bij Made by Oya als technisch ondersteuner werkte. Deze heeft de opstap gemaakt naar de groendienst van de stad Gent waar hij momenteel werkt. Nog een andere deelnemer is gaan werken als kunstenaar en organisator in een kunstenaarorganisatie in de stad. Ten slotte vertelde Chris ook over een vierde dame. Zij had geen papieren tijdens haar deelname aan Made by Oya, maar raakte door het initiatief erg gemotiveerd en gestimuleerd waardoor ze daarna een opleiding textiel is gaan volgen. Momenteel is zij ook getrouwd. Niemand van de deelnemers

werd uiteindelijk zelfstandige, maar ze werken wel in loondienst. Gülcan Sari vertelde mij later dat ook een aantal van de deelnemers nog steeds verbonden is aan de werking van Manoeuvre als vrijwilligers.

Chris voegde nog toe dat het vroegere Made by Oya en het huidige Manoeuvre vzw niet alleen voor hun deelnemers inspirerend werkt, maar dat ook jonge kunstenaars door het project gedreven worden. Na een samenwerking met hun organisatie ziet Chris dat veel van deze kunstenaars gelijkaardige en participatieve projecten op poten zetten.

Tijdens mijn gesprek met Gülcan vertelde ze mij over Gulsen Simsek. Gulsen is een dame van Turkse origine en 41 jaar oud. Gülcan bracht mij in contact met haar omwille van wat Made by Oya en Manoeuvre voor haar betekend hebben. Gulsen vertelde mij dat zij al jaren nierpatiënt is. Op maandag-, woensdag- en vrijdagvoormiddag moet zij naar de centrumdialyse in het ziekenhuis. Dit vergt veel van haar energie. Werken was niet mogelijk voor haar omdat een loonjob vinden waarbij ze akkoord gingen dat Gulsen enkel op dinsdag en donderdag kwam werken er niet in zat. Hierdoor verveelde zij zich veel thuis. Haar mama vertelde iets later dat zij kennis had gemaakt met wat Made by Oya deed en stelde voor dat Gulsen eens langs ging bij hen. Zo startte ze daar al gauw als vrijwilligster. Na enige tijd actief te zijn in de werking merkte Gulsen dat er vooral een tekort aan tolken was om van het Nederlandse naar het Turks te vertalen en visa versa. Omdat zij als één van de enige dames de Nederlandse taal redelijk onder de knie had, bood zij zich hiervoor aan. De organisatie bood haar een vergoeding aan voor deze diensten maar die weigerde ze. Gulsen was vooral blij dat ze eindelijk een plek had gevonden waar er geen werkdruk was maar waar ze wél het gevoel had dat ze zinvol bezig was, een verschil maakte en hiervoor ook erkenning kreeg.

Ondertussen is Gulsen al meer dan 3 jaar actief bij Manoeuvre waar ze nog steeds haar rol als tolk met veel voldoening vervult. Toen ik haar vroeg achter de sfeer die er heerst in het atelier, vertelde ze dat die er heel aangenaam was. Zo wordt er tijdens de pauzes soep en couscous klaargemaakt voor de middagmaaltijd waarvan alle deelnemers mogen eten. Het is volgens haar echt een plaats om tot rust te komen en sociale interacties aan te gaan. Er heerst ook geen aandringende werkdruk. Ook al komen particulieren of bedrijven wel af en toe langs om bepaalde textielwerken door hun te laten afwerken en krijgen ze hier in die gevallen ook een vergoeding voor, toch blijft de sfeer heel aangenaam. Ze focussen zich vooral op tentoonstellingen opzetten en op samen dingen creëren.

Zowel Gülcan als Gulsen vertelden dat zij de alsmaar groter wordende groep als een succes zien. Gulsen vertelde dat er veel mensen door het OCMW worden doorverwezen naar Manoeuvre. “De laatste jaren is het daardoor veel drukker in ons atelier”. Naast veel nieuwe deelnemers zijn er ook veel nieuwe vrijwilligers die zich regelmatig komen aanmelden. De groep is ook meer divers dan voordien volgens Gülcan Sari. Daar waar ze begonnen met grotendeels enkel vrouwen van Turkse origine, zijn er nu vrouwen van Marokkaanse, Belgische, Tunesische, Koerdische, Bulgaarse, etc. afkomst. Gulsen voegde hier zelfs aan toe dat er af en toe ook 3 mannen binnen springen in het atelier om een workshop mee te volgen. Maar over het algemeen blijft de werking wel het populairste bij de vrouwen in en rond de wijk. Gulsen voegde nog toe aan haar verhaal dat zelfs nu in deze bijzondere Covid-19 situatie, ze nog steeds actief is binnen de werken. Zo hebben

ze al verschillende pakketjes met opdrachten aan huis gebracht naar de deelnemende vrouwen. In deze pakketjes zit een foldertje met de uitleg van de opdracht die de vrouwen dan thuis kunnen uitvoeren. Indien de vrouwen het foldertje niet begrijpen omwille van de Nederlandse taal, probeert Gulsen via de telefoon de opdracht te tolken en uit te leggen. Dit bewijst dat het netwerk onder deze buurtbewoners fors is ontwikkeld en zelfs in deze bijzondere tijden het atelier een indirecte ontmoetingsplek vormt voor hen.

TERUGKOPPELING NAAR DE SITE

In mijn onderzoek naar de effecten die Made by Oya heeft gehad op haar deelnemers en bewoners van de wijk Rabot, deed ik de vaststelling dat veel van die effecten overeenstemmen met die wat De Site heeft teweeg gebracht. Het was oorspronkelijk niet mijn bedoeling mij ook te focussen op deze locatie, maar het leek mij uiteindelijk een gemiste kans als ik dat niet deed. Aangezien Made by Oya en De Site deel van hetzelfde groter geheel zijn, ga ik ook kort de effecten van De Site aanhalen.

Gülcan Sari werkte als opbouwwerker naast Made by Oya, ook op De Site. Ook hier was zij actief als tolk om het Turks van de buurtbewoners te vertalen. De documentaire Insite-Outsite was voor deze case een belangrijke bron, omdat er verschillende interviews met buurtbewoners en andere actoren in zijn opgenomen. De documentaire zelf gaat over het debat rond arbeid en de buurtmunt ‘de Torekes’ die een waardering vormt voor het geleverde werk op De Site door de vrijwillige buurtbewoners. Het bedrag hiervan is niet hoog, 25 Torekes per uur wat gelijk staat aan 2,5€ maar voor veel van de deelnemers maakte dit een groot verschil. In deze documentaire doet Ace Coppeters zijn verhaal. Hij vertelt dat hij een lange periode dakloos is geweest. Hij sliep in de nachtopvang die gelegen was naast De Site. Op deze manier maakte hij kennis met het project. Hij werkte er als vrijwilliger om zichzelf langzaamaan “uit de miserie te werken” zoals Ace het zelf verwoordde. De Torekes die hij kreeg voor het geleverde werk weerhielden hem ervan om te stelen of bedelen voor voedsel. Voor Ace was het vooral belangrijk dat hij aan de slag ging op een plek waar hij het gevoel had dat zijn werk er toe deed. Op De Site kreeg hij dat gevoel. Ook de interactie tussen de deelnemers vond hij heel bevorderend. Zo getuigde hij dat als de mensen daar iemand vooruit zien gaan, ze die persoon daar ook echt in steunen. Inmiddels heeft Ace via de VDAB een opleiding orthopedagogie gevolgd om opvoeder te worden. Dit beroep wou hij graag uitoefenen omdat ook hier hij echt een verschil kan maken en iets kan betekenen voor anderen.

Naast Ace deed ook Hüseyin Cürükcü zijn verhaal. Hij migreerde op 53-jarige leeftijd naar België voor zijn zoon. Zijn zoon stelde hem ook voor aan enkele werkgevers maar hij werd omwille van zijn leeftijd nergens aangenomen. Op een sollicitatie bij een kuisfirma wees de werkgeefster hem erop dat hij beter zijn grijze haren en snor had gekleurd voor hij op gesprek was gekomen, want voor iemand met zo’n hoge leeftijd hadden zij geen werk. Ook de Nederlandse taal merkte Hüseyin op als een barrière. Nederlands was voor hem helemaal nieuw maar om zelfstandig zijn papierwerk te doen, naar het ziekenhuis te gaan of de instanties te



[Afb. 37]. Gülcan Sari als tolk (Insite-Outside, 2016)

[Afb. 38]. Ace Coppetiers (Rabotsite, z.j.)

contacteren, merkte hij wel dat zonder Nederlands het helemaal niet ging. Hij nam daarom Nederlandse taallessen omdat hij ervan overtuigd was dat jong en oud met de juiste motivatie nog kan leren. Hij voegde er nog aan toe dat hij heel blij is dat hij op De Site wél mag werken. Op deze manier kan hij toch een kleine bijdrage leveren aan zijn familie en hen brood en water kopen.

Tot slot vond ik ook de getuigenis van Dimitri Vandenberghe opmerkelijk. Dimitri is net zoals Gülcan een collega-opbouwwerker bij Samenlevingsopbouw Gent. Hij vertelde over een incident waarbij hij een jongeman vergezelde tijdens een sollicitatie. Daarnaast was er nog een collega-opbouwwerker bij dat gesprek, alsook een consultant van het OCMW. Deze consultant hoorde Halil, de jongeman in kwestie, te begeleiden. Echter opent hij het gesprek naar de werkgever toe met “we hebben hier iemand bij...” gevolgd door de vooroordelende woorden “ja we weten het, het profiel is niet helemaal wat u zoekt, het is eigenlijk een zeer zwak profiel”. Halil zat tijdens die uitspraak langs diezelfde consultant. Dit voorbeeld toont aan hoe vooroordelend buitenstaanders over deze wijk en zijn bevolking kunnen zijn. Dat ze al in een negatief daglicht worden gezet nog voor ze de kans hebben gekregen zichzelf voor te stellen. Het is dan ook normaal dat de eigenwaarde van deze buurtbewoners hierdoor keldert.

MADE BY OYA ALS KIEM

Ik denk dat er verschillende conclusies uit bovenstaande case study's getrokken kunnen worden. Allereerst dat de werking van Made by Oya, en daarmee gepaard gaande die van De Site, een merkbare invloed heeft gehad op zowel de Rabot-wijk zelf als zijn inwoners. Ook al was het project tijdelijk, het heeft een soort kiem geplant waardoor er een nieuwe context gecreëerd is voor andere projecten, waaronder Manoeuvre. Die continuïteit en dynamiek was heel belangrijk en komen zo ook overeen met het ontwerptype van een Live Project.

Verder hebben de vrouwen die hebben deelgenomen aan het project verschillende barrières overwonnen en een drive en motivering ontdekt om hun plaats in de maatschappij te vinden. Daar waar enkele Turkse vrouwen eerst onopgemerkt kleine textielwerkjes verhandelden op en rond De Site, kregen deze dames met Made by Oya eindelijk een platform waar ze hun talenten en vaardigheden in de textielnijverheid konden tonen aan een breder publiek. Ze werden uit hun isolement gehaald en kregen een gevoel van waardering. Ik denk ook dat we kunnen stellen dat Made by Oya en De Site, alsook Bruggen naar Rabot als katalysator, het vooroordelende beeld van Rabot als kansarme aankomstwijk (deels) hebben doen vervagen. In plaats van een plek te zien waar niets mogelijk was, begonnen mensen van buiten de wijk de unieke diversiteit en dynamieken te ontdekken die aanwezig zijn in Rabot. Er borrelde van alles in de wijk maar het potentieel daarvan bleef lange tijd onopgemerkt. Deze projecten hebben dat potentieel aan het licht gebracht.

Het feit dat Gulsen getuigde dat er nu soms ook mensen van buiten Rabot een bezoek aan hun atelier komen brengen bevestigt dat.

Ook participatie is één van de fundamenteën van dit project geweest. In de eerste plaats omdat er met De Site geluisterd werd naar de wens van de wijkbewoners om in te zetten op een hogere levenskwaliteit alsook het implementeren van meer groen. In de tweede plaats berust het project Made by Oya zelf ook op een sterke participatie. Er werd geluisterd naar de vrouwen en gecreëerd mét hen. Een hiërarchie in de werking werd ten allen tijde vermeden. Uiteraard is dit geen gemakkelijk gegeven. Zeker de taalbarrière in Rabot zorgde voor moeilijkheden. Want hoe creëer je nu solidariteit en een sociaal netwerk tussen mensen die elkaar niet eens begrijpen? Ook hier was die motivering en drive alles bepalend van de buurtbewoners en opbouwwerkers. Met verbaal overstijgende middelen, zoals beelden, tarzança (een soort gebarentaal met enkele Nederlandse en Turkse woorden) en Google Translate konden ze elkaar toch begrijpen en aanvoelen (Deceur, 2017).

Binnen Made by Oya, maar ook op De Site, werd er ruimte voorzien voor toe-eigening. Op deze manier konden de buurtbewoners actief meewerken aan het vormgeven van hun leefomgeving, alsook het gebruik van de openbare ruimte. Tot slot komt de manier waarop de achtergelaten lege betonvloer en ruimte met een tijdelijk experiment werd aangepakt, overeen met het idee van Live Projects. Met behulp van kleine bottom-up initiatieven die ze als een soort acupunctuur zijn gaan implementeren in de openbare ruimte, om daarmee een zo groot mogelijk relevant effect te creëren.

**INFORMEEL EN LAAGDREMPELIG
KARAKTER,
EEN ZWAKTE OF STERKTE?**

/03

Zoals reeds verteld is het uiteindelijke doel van Live Projects niet het bouwen zelf, maar wel het gehele leerproces en de maatschappelijke relevantie ervan. Dit impliceert dan ook dat de focus niet ligt op een hoogstaand architecturaal eindproduct waarbij imposante materialen of complexe constructies zijn komen kijken, maar dat de nadruk hoofdzakelijk ligt op de gebruiker en het toe-eigenen van het project en de maatschappelijke impact ervan op de uitdagende context. Begrijp mij niet verkeerd, Live Projects zijn wel degelijk architectuur met een duidelijke kwaliteit, maar hun ‘hoogstaande aspecten’ liggen vaak elders. Namelijk op sociaal en maatschappelijk vlak en hun experimenteel potentieel. Net om deze redenen is het dan ook helemaal niet erg dat Live Projects soms als nogal informeel en laagdrempelig beschouwd worden. Sterker, het kan gezien worden als hun kwaliteit. Het is vaak dan ook net deze laagdrempeligheid dat de projecten toegankelijk maakt voor een breed publiek uit alle sociale klassen. Deze laagdrempeligheid doorbreekt ook het soms nogal ‘elitair’ idee rond het geleerde vak architectuur en de autonome architect die heer en meester is binnen een ontwerp dat louter zijn bedoelingen reflecteert (BAVO, 2016). Ook bepaalde materialen, zoals bijvoorbeeld hout, worden doorgaans het vaakst gebruikt bij het bouwen van Live Projects en worden daardoor soms ook geassocieerd met het idee van laagdrempeligheid. Deze materialen maken het tijdelijke aspect dan ook vaak mogelijk en laten overigens ook een snelle opbouw en indien nodig afbraak toe. We willen natuurlijk wel dat deze projecten aux sérieux genomen worden aangezien het nog steeds gaat over betekenisvol onderzoek naar hun inzetbaarheid en maatschappelijke relevantie en ze bovendien als tool binnen het architectuur discours kunnen worden beschouwd. We willen deze projecten uit de ‘scoutssfeer’ trekken zonder dat ze moeten inboeten op hun toegankelijkheid naar burgers en hun participatie toe. We moeten dus opzoek gaan naar een gulden middenweg tussen het laagdrempelige karakter en hun architecturale waarde. Ervoor zorgen dat Live Projects niet langer een containerbegrip zou zijn en echt erkend zou worden als tool zowel binnen architectuuropleidingen als bureaus, zou ongetwijfeld hierbij helpen.

Naast het laagdrempelige is ook het informele een kracht van deze Live Projects. Het geeft deze projecten een bepaalde charme. Daarnaast laat dit informele ook een liberale geest toe, zowel voor de ontwerper als gebruiker. Het informele karakter wijst ook naar de verschuiving in de rol van de architect enigszins. Deze zal niet langer gefixeerde ruimtelijke configuraties ontwerpen, maar wil slechts de noodzakelijke voorwaarden tot stand brengen om gebruikers in staat te stellen te participeren en door te handelen betrokken te laten raken. Ook het resulterende project houdt zich niet aan de verwachte en formele volgorde van de doorsnee architectonische opdracht: van ‘idee’ naar ‘ontwerp’ naar ‘gebouw’ naar ‘gebruik’.

Op ontwerptechnisch vlak zit er dan ook een non-lineaire structuur in zulke Live Projects. Zoals net gezegd is de normale volgorde niet van toepassing hier en maakt deze plaats voor een proces dat onverwachts is, overlapt, groeit, beweegt, en kortom oncontroleerbaar is. Aan een Live Project beginnen is niet weten waar en hoe je gaat eindigen. Het is een proces dat moed en doorzettingsvermogen vereist. De architect ontwerpt en bepaalt geen lineaire structuur meer, maar geeft de touwtjes deels uit handen aan participanten en verscheidene actoren die het proces heen en weer sturen. Er ontstaat dan ook een vorm van collectief makerschap. De ontwerper

als onmiskenbare protagonist van het gehele ontwerp- en bouwproces verschuift naar de achtergrond en maakt plaats voor een actieve en vooral intensieve samenwerking tussen een ruimere constellatie van partijen. Deze partijen bestaan uit onder andere burgers, maatschappelijke instellingen, ontwerpers en architecten, etc. De afstand tussen ontwerpers en andere ‘ruimtemakers’ verkleint aanzienlijk. Ook de traditionele grenzen van de architectuurpraktijk worden doorbroken op deze manier. Bij gevolg ontstaan er diverse betekenissen en relaties door dit, soms letterlijke, samen bouwen (Dehaene, Goethals, Vervloesem, & Yegenoglu, 2016). Deze veranderende positie van de architect impliceert daarom niet dat hun ruimtelijke expertise aan belang inboet, integendeel zelfs. Wat het wel vraagt van hen is om uit hun comfortzone te treden en zich open te stellen in de verschillende stadia van het bouwproces en hun kennis op een zo helder mogelijke manier te delen. Zo wordt er van gebruikers, burgers en participanten op hun beurt gevraagd dat ze zich actiever en geëngageerd gedragen om een constructief dialoog met de ontwerper aan te gaan. Dit toont aan dat gebruik en betekenis geen statische elementen zijn, maar dat ze zich doorheen de tijd laag na laag afzetten in de ruimte . Zoals het citaat van Michiel Dehaene luidt:

“Architectuur houdt niet op bij de oplevering en begint niet bij de aanstelling van een architect.” – (Dehaene, 2016).

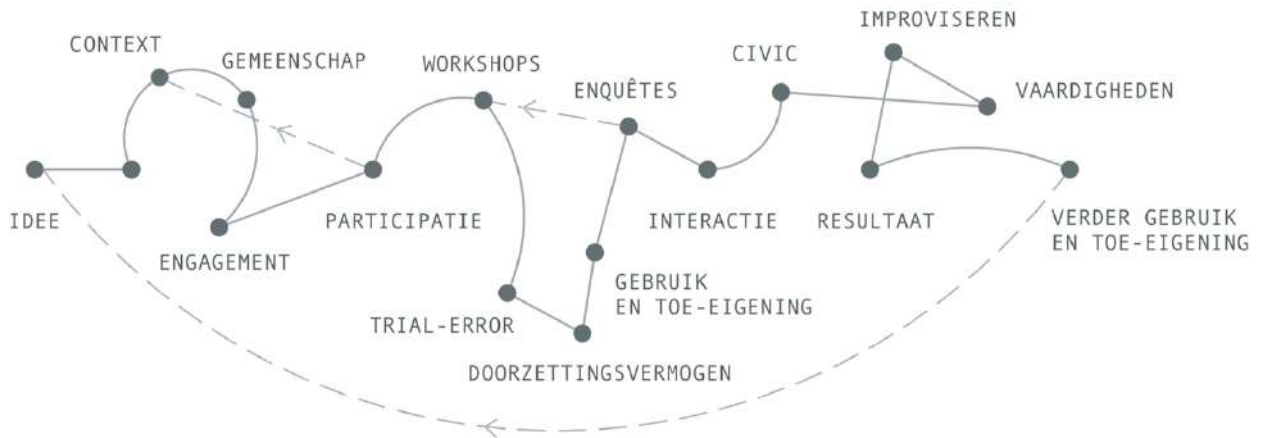
Het is dan ook deze non-lineaire structuur van de Live Projects die ons de mogelijkheid biedt om met socio-economisch uitdagende contexten aan de slag te gaan. Daar waar deze contexten ook in hun opzicht non-lineair zijn ten opzichte van het doorsnee bouwperceel en programma. En om flexibele en inventievere oplossingen vragen in plaats van tot in detail ontworpen producten. Daarom zijn Live Projects de ideale gelegenheid om te experimenteren.

Onderstaande schema’s vormen een visuele representatie en vergelijking tussen de gekende lineaire structuur bij architectuuropdrachten en de non-lineaire structuur van Live Projects:



De lineaire structuur conform de modale architectuuropracht.

[Sch.1]. (Croux, 2020)



De non-lineaire structuur conform Live Projects.

[Sch.2]. (Croux, 2020)

TOP-DOWN VS. BOTTOM-UP

/04

ONTWERPAANPAK

Een ander weliswaar belangrijke eigenschap van Live Projects is hun bottom-up karakter. Er zijn grote verschillen tussen een top-down of bottom-up strategie, onder andere in hun ontwerpaanpak. Bij het top-down principe zien we meestal dat de architect over het algemeen de regisseur is. Hij ontwerpt via de lineaire structuur (zie vorig hoofdstuk) en zijn ontwerpen weerspiegelen vaak een bepaalde stijl of kenmerk van persoonlijke smaak. Opdrachtgevers kiezen dan ook meestal voor een bepaalde architect omdat zijn of haar ontwerpen resoneren met de visie van deze opdrachtgever. Klanten weten dus van tevoren hoe het eindresultaat eruit zal zien en het esthetische van het project speelt ook een rol. Dit is een heel gestructureerde manier van ontwerpen en biedt de architect een bepaalde controle over het project en proces. Binnen stadsontwikkeling zien we quasi altijd dat opdrachtgevers kiezen voor een top-down architectuur, mede omdat de hedendaagse maatschappij en ontwikkeling van steden en wijken veelal overmatig wordt gedomineerd door de hedonistische waarden van economie, efficiëntie, monetaire en politieke macht. De talloze waanideeën van vooruitgang worden aangemoedigd en de schijnbare successen van technologie introduceren wereldwijde communicatie en doen het internationale groeibeeld voeden. Deze internationale fantasie brengt anonimiteit en uniformiteit binnen (her)ontwikkelingsprocessen van steden en wijken en biedt investeerders en ambitieuze politici de kans om hun winstbejagende projecten te doen realiseren. Bijgevolg stijgt het transculturele aspect en verdwijnt de associatie met de authentieke identiteit van de plek tegen een bepaald tempo dat alsmaar toeneemt. We leven dus alom tegenwoordig in een tijdperk waar de harde toegepaste wetenschap regeert en iedereen berust op feiten. De nadruk ligt dus duidelijk veel minder tot niet meer op de emotionele levenswaarde van de bewoner in de stad of wijk en wordt slechts nadien, na de economische calculaties en investeringen, aan bod gebracht en mee rekening gehouden. Meestal te laat. Dit heeft vanzelfsprekend een grote impact op de levenskwaliteit en de manier hoe bewoners hun omgeving ervaren en aanvoelen.

Het definiëren van zo'n opdracht, het aanstellen van de architect en de uiteindelijke uitwerking van het ontwerp wordt opgevat als een technische aangelegenheid binnen een publiek-private samenwerking. Wat we meestal zien binnen deze vorm van samenwerking is dat de gebruiker slechts gereduceerd wordt als abstracte referentie en deze zich nooit zal ontplooiën tot een dragend subject binnen een collectief ontwerpproces. Op deze manier behoudt de architect de volledige controle binnen het ontwerpproces dat slechts een weerspiegeling is van zijn goede intenties. Gebruik en toe-eigening krijgen pas betekenis ná de oplevering en in de consumptie van het voltooid architecturale product. De aandacht voor het gebruik en toe-eigening lijkt eerder een rol te hebben in de marketingstrategie dan een oprechte weergave te vormen van de noden en behoeften van de eindgebruiker (BAVO, 2016).

Bij het bottom-up principe zien we dan weer iets helemaal anders. Hier gaat de architect niet te werk als algemene regisseur en ontwerpt hij via de non-lineaire structuur (zie vorig hoofdstuk). Zijn ontwerpen weerspiegelen geen bepaalde stijl of kenmerk van persoonlijke smaak, maar zijn eerder case-by-case opgevat met aandacht voor de gewenste functionaliteit van het ontwerp. Gebruik en toe-eigening

spelen hier wél een belangrijke rol en krijgen al betekenis bij de start van het ontwerpproces. De gebruiker en burger zijn hier dragende subjecten en vormen niet zo maar een nagedachte. Ook participatie is een enorm belangrijk kenmerk van het bottom-up principe. Vooral cocreëren en burgerinitiatief zijn de voornaamste vormen van participatie binnen het bottom-up ontwerpproces. Het is een meer avontuurlijk ontwerpproces en een meer experimentele manier van creëren, omdat het meer mogelijkheden om te anticiperen en herstructureren biedt op basis van onvoorziene omstandigheden en effecten op het ontwerp. Dit principe vereist bovendien ook dat architecten de grenzen van bouwmethodes, planningsregels en technische aannames echt verleggen. Dit principe kent geen plaats voor schijnbewegingen.

CONTEXT

Naast de ontwerpaanpak is ook context een element waar het top-down en bottom-up principe nogal in verschillen. Wat we vaak bij top-down projecten zien is dat veel architecten hun ontwerp of dat van een ander willen zien als een autonoom geometrisch object. Ze objectificeren op deze manier architectuur als een contextloos gebouw. Met deze context bedoelen we niet enkel de beperking tot de geobjectiveerde site, maar de context in een meer omvattende zin. Dit vergt een breed cultureel begrip van een architect en is (helaas) niet altijd hetgeen waar de klemtoon op ligt in ontwerpstudio's en bureaus. Een internationale vormentaal, als gevolg van universele technologische middelen, heeft onder andere bijgedragen aan dit verlies van de voeling met de context. Veel architecten zien dit als de juiste en/of enige manier om een ontwerp te maken. Op deze manier verliezen ze echter grip op de ethische praktijk, op de geschiedenis van de plek en op zijn cultuur. Ze limiteren op deze manier architectuur tot het louter manipuleren van vormen en ruimtes of het ontwerpen en vormgeven via tekeningen en modellen (Pérez-Gomez, 2007). Wat we meestal zien als we er slechts op die manier naar kijken, is dat het architecten moeilijk tot niet in staat stelt te begrijpen wat er op een site thuishoort of welk programma we nu precies aan ons gebouw moeten toekennen.

Bottom-up projecten daarentegen zien de context als iets dat onlosmakend verbonden is aan het project en net cruciaal is voor zijn architecturale betekenis. Het mag niet zo maar genegeerd worden. Architecten die volgens dit principe ontwerpen hechten daarom ook een aanzienlijk belang aan de taal en verhalen van de lokale bewoners. Deze inspireren hen en wijzen ze op de noden van de plek, die uiteindelijk resulteren in een programma voor het ontwerp. Architecten zijn in staat grondige analyses van locaties en plekken uit te voeren, echter wordt dit jammer genoeg in de praktijk niet altijd gedaan. En zelfs al doen ze het wél stelt hen dat nog steeds niet in staat de Genius Loci van de site te begrijpen of te achterhalen. Vandaar dat het participatieproces zo'n belangrijk onderdeel van de bottom-up strategie vormt. Door de burgers en gebruikers actief te betrekken en hen een stem te geven, kunnen ze ons de verborgen lagen van een plek aan het oppervlak brengen en onderliggende dingen van hun cultuur of omgeving tonen en vertellen. Wanneer we als architect in dialoog gaan met de lokale bevolking en belangrijke actoren kunnen we écht inspelen op hun noden, die bij de eerste analyse misschien nog niet

zichtbaar waren. Op die manier bouwen we doelgericht mee aan hun leefomgeving die voor een positievere gevoelswaarde en ervaring zorgt. Bovendien voorkomen we ook op deze manier dat we geen vreemde eend in de bijt ontwerpen en architectuur plaatsen die niet op maat is van zowel de bewoners als de site, en enkel zichzelf op een voetstuk plaatst. Vooral voor Live Projects zijn dit belangrijke eigenschappen. Ze bieden architecten de mogelijkheid om zich terug te binden met de reële locatie en context en het echt fysiek creëren van ruimtes die sociaal en maatschappelijk relevant zijn.

Belangrijke kanttekening bij het ontwerpen aan de hand van tekeningen en modellen zoals bij het top-down principe beschreven is, is dat er voor mij wel een onderscheid bestaat in de toepassing van deze visuele elementen. Ik bedoel hiermee dat ik wel degelijk denk dat visuele middelen zoals tekeningen en modellen architecten net kunnen helpen om bijvoorbeeld participatief te ontwerpen. Het kan hen helpen om architectuur en het ontwerpproces begrijpelijker te maken voor gebruikers en actoren, zeker voor hen die over geen architecturale achtergrond beschikken en een ontwerpproces iets onbekends is. Patrice Martin en Kevin Schmidt (2001) beamen dit en stellen dat ontwerpers overwegend gebruik maken van visuele middelen om te kunnen communiceren. Het zijn volgens hen dan ook door deze projectieve instrumenten dat de gebruikers altijd uiting kunnen geven aan diepe verlangens en behoeftes die soms ook onderbewust zijn. En dat wanneer in een participatief ontwerpproces de deelnemers en actoren dergelijke creatieve instrumenten aangereikt krijgen, het hen de kans biedt zichzelf te uiten. Ik denk daarom ook dat ze de drempel tussen de ‘opgeleide architect’ met een bepaalde kennis en vakjargon en de burger zonder enige kennis van dit kan verlagen. Ik zie er dus geen probleem in wanneer architecten tekeningen en modellen gebruiken voor zulke doeleinden, maar denk wel dat het twijfelachtig is wanneer ze enkel deze middelen gebruiken om slechts vanuit hun kantoor een autonoom product ontwerpen.

SCHAAL

Tot slot denk ik ook dat er op vlak van schaal een verschil is tussen het top-down en bottom-up principe. De projecten die volgens de top-down strategie binnen stadsontwikkeling worden ontworpen worden vaak ontwikkeld met de kijk op economische groei en een breder toekomstig plaatje. Grote ambitieuze investeerders die mikken op vooruitgang en het internationale groeibeeld. Er is dus sprake van een macroniveau van aanpak en ambitie waar kleinere en lokalere actoren vaak worden verwaarloosd.

Bij de bottom-up benadering daarentegen is er sprake van een microniveau waarbij de praktische specifiekere kenmerken van een locatie aan de orde komen en dus in rekening gebracht dienen te worden om een totaal kloppend plaatje te kunnen ontwerpen (Avidar, 2007). Het bottom-up principe werkt bovendien ook zoals een

acupunctuur. Kleine initiatieven worden geïmplementeerd waarmee een grotere relevante impact op de context en leefomgeving wordt getracht te behalen. Hier sluit het idee van Live Projects als kiemen voor ontwikkeling dan ook heel nauw en goed bij aan.

LAK AAN DOCUMENTATIE

/05

In dit hoofdstuk wil ik graag het gebrek aan een blijvende opvolging en documentatie aankaarten. Ik vind het jammer dat deze opvolging en documentatie van Live Projects, zeker bij degenen die opgericht zijn binnen een didactisch kader, afneemt of stopt in vele gevallen na hun oplevering. Deze Live Projects hebben hun dienst bewezen bij het aanleren van tal van vaardigheden en technieken aan zijn studenten, maar gooien we op deze manier geen kostbare informatie weg die zowel binnen de educatieve kringen alsook ver daarbuiten van belang kunnen zijn? Ook dit is een manier om de duurzaamheid van Live Projects te achterhalen en te verbeteren en vergt verder onderzoek om hun opportuniteiten en inzetbaarheden te verkennen.

Bijkomend vind ik ook de manier hoe Live Projects en gebruik en toe-eigening vaak in beeld worden gebracht een jammere zaak. De meeste fotografen beantwoorden dit dwangmatig met vrolijke tafereeltjes van spelende kinderen en moestuinen (BAVO, 2016). Ook op deze manier worden er opportuniteiten en kansen gemist en het geeft bovendien ook geen realistisch totaalbeeld weer.

ONBEANTWOORDE VRAGEN

Bij aanvang van mijn thesisonderzoek ging ik in eerste instantie op zoek naar Live Projects die opgericht waren binnen de pedagogische sfeer. Zowel Live Projects aan de UHasselt, The University of Sheffield, etc. werden bekeken. Wat mij direct opviel is dat er in vele gevallen tijdens het proces wel gedocumenteerd wordt en dat dit het vaakst via sociale media kanalen en blogs gebeurt. Bij het ene project is deze documentatie al wat uitgebreider dan de andere. Wat mij echter meteen daarna opviel was dat na de oplevering van het project en het slotfeest deze documentatie op een vrijwel abrupte manier stopte. Het was bijzonder moeilijk, vaak zelfs onmogelijk, om de huidige toestand van deze projecten te achterhalen. Bestaat het project nog? Heeft nog iemand contact met het project? Heeft het project een langdurige impact (gehad) op de groep of plek waarvoor het bedoeld was? Al deze vragen bleven helaas onbeantwoord.

Naast onderzoek naar deze pedagogische Live Projects, merk ik ook uit eigen ervaring door mijn deelname aan Live Project Meulenberg (zie case study) dat ook wij zelf na oplevering van ons project gestopt zijn met onze kanalen te updaten en onze documentatie voort te zetten. Intern horen we af en toe nog wel eens iets van de doelgroep en medewerkers waarvoor het project bedoeld was maar ook dit is quasi nihil en wordt al helemaal niet vastgelegd of gedocumenteerd. Het lijkt wel alsof het bestaan van het project stopt wanneer de documentatie ervan stopt.

Andrea Botero (2018), ontwerpster en postdoctoraal onderzoeker aan de universiteit van Oulu in Finland, stelt ook vast dat documentatie voor de meeste leden en deelnemers van een Live Project of ander participatief initiatief geen centrale zorg is. De documentatie verloopt dan ook vaak op een niet-systematische manier. De documentatiepraktijk blijft ook grotendeels onzichtbaar, onderbested en behoort meestal niet tot de kern van activiteiten van deze initiatieven. Schoffelen (2013) beschouwt documentatie anders wel als een socio-technisch proces dat participanten en anderen in staat stelt om kennis op te doen van activiteiten en

processen die worden gedocumenteerd. Dit stelt anderen bijkomend in de gelegenheid om deze kennis op hun beurt in een nieuw project op een andere site te gebruiken. Belangrijk hierbij is dat de documentatie waarover gesproken wordt niet alleen resultaten en eindproducten bevat maar vooral ook processen. We kunnen dus alvast afleiden dat informatie en kennisdeling wordt erkend als belangrijke samenwerkingsfactoren in Live Projects.

Documenteren is bovendien ook sterk afhankelijk van de documentatievaardigheden van sleutelpersonen in het project (Botero, 2018). Deelnemers vertrouwen en bouwen deels voort op de documentatie die door hen wordt vastgelegd. Als een goede documentatie bij de start met deze sleutelpersonen ontbreekt, reduceert de kans bijgevolg aanzienlijk dat deze documentatie nadien nog op een vlotte manier verloopt of dat ze zelfs bestaande blijft.

Documenteren kan althans ook een manier zijn om Live Projects duurzaam te maken, ook al laat het eigenlijke project helemaal niets fysieks achter. De kracht van documentatie kan schuil gaan in de kennis die vergaard, opgeslagen en gekoesterd wordt in plaats van het louter ‘delen’ van deze documentatie. Met deze kennis kunnen andere Live Projects aan de slag gaan en leren uit de obstakels en keuzes die hun voorgangers zijn tegengekomen. Transparantie is dus erg belangrijk.

DE MANIER

Ook de manier van documenteren is niet geheel onbelangrijk. Sociale media kanalen en blogs zijn een handig hulpmiddel om te documenteren naar de buitenwereld toe, omdat ze toegankelijk zijn en de betrokkenheid kunnen verhogen. Ze bevorderen ook de transparantie van het proces en tonen zichtbaarheid van zorgen en problemen die men in zo’n proces tegenkomt. Maar niet alleen foto’s en woorden op online platforms kunnen dienen ter documentatie, ook andere visuele middelen zoals tekeningen en mappen kunnen ingezet worden als een soort opslagarchief van data.

Ik denk dat het vooral belangrijk is dat de manier waarop we documenteren en fotograferen op een zo realistisch en transparant mogelijke manier moet verlopen. Dat we, zoals BAVO (2016) reeds ook concludeerde, niet dwangmatig het stereotype beeld van een Live Project en participatief proces neerzetten zoals we dat gewoon zijn maar dat we echt het proces, het gebruik en de toe-eigening zoals ze zijn weergeven. Dat we ook de mislukkingen en de stappen die soms teruggenomen worden tonen en op die manier meehelpen aan het doorbreken van het soms te optimistisch aura rond zulke projecten. Dat dat stukje eufemisme, waar beleidsmakers en politici van houden en vaak gebruiken als ‘verkoopsmiddel’, plaats maakt voor realiteit.

LINK MET ONTWERP

/06

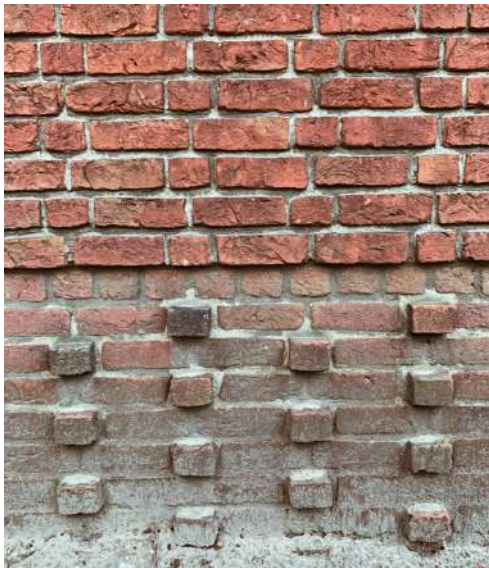
Naast de masterscriptie is ook het masterproject onderdeel van de masterproef. De masterproef vormt als het ware het sluitstuk van de opleiding architectuur. In het masterproject gaat de student vanuit het ontwerpend onderzoek in de studio een concrete ontwerp-oefening aan. Het volledige ontwerp-traject met de gekende vier fases komt aan bod: de context-visie en programmavisie, het formuleren van een concept, het ontwerp en de uitwerking ervan.

Het masterproject speelt zich af binnen Studio New Economies met als centrale thema de Noord-Zuid verbinding rond de regio Houthalen-Helchteren. De Noord-Zuid verbinding, ook wel de 'Grote Baan' genoemd, verwijst naar de infrastructuur die Hasselt verbindt met Eindhoven (Nederland) en daarmee Noord-Limburg doorkruist. De Noord-Zuid verbinding is in de eerste plaats een infrastructuureel vraagstuk omdat de mix van verschillende verkeersstromen op deze weg tot vele files en verkeersconflicten leidt. Naast infrastructuur zijn er nog andere onderwerpen die als probleem worden beschouwd ten gevolge van deze weg. Bijvoorbeeld de levenskwaliteit van de gemeenten die gelegen zijn rond deze verkeersweg alsook het versnipperen van natuur door de Grote Baan en andere transversale infrastructuren. Er werden 4 hoofddoelen vastgelegd bij het zoeken naar een oplossing voor de huidige problemen. Zo streeft men naar leefbare wooncentra en nederzettingen, wilt men duurzame oplossingen bekomen rekening houdend met de toekomstige verkeersevoluties alsook het regionaal karakter behouden, streeft men naar economische vooruitgang en ligt de focus op toegankelijkheid en veiligheid.

SAVIOSCHOOL MEULENBERG

Mijn masterproject is gelegen in Meulenberg, de voormalige mijncité die gevestigd is aan de oostkant van de Noord-Zuid verbinding. De context en geschiedenis van deze cité heb ik reeds aangehaald in de case study 'Live Project Meulenberg' en ga ik daarom niet opnieuw herhalen in dit hoofdstuk. De problematieken, waarvan ik de belangrijkste reeds omschreven heb in de case study, ga ik in dit hoofdstuk wel nog eens aan bod laten komen omdat deze de fundamenteën zijn waaruit mijn programma is gevormd.

De exacte ligging van mijn project is ter hoogte van het scholencomplex van de Savioschool, op de top van de hiërarchische berg in deze cité. Meer bepaald vestigt het project zich in en rond het leegstaande gebouw dat vroeger de functie van de jongensvleugel vertolkte. Het gebouw dat oorspronkelijk de meisjesschool was herbergt vandaag een gemengd lager onderwijs. Op de site is iets verder ook een kleuterschool aanwezig. Het gebouw in kwestie, alsook de andere schoolgebouwen op de site, is ontworpen door architect Isia Isgour rond 1950. Isgour was heel actief betrokken bij de opbouw van Meulenberg en ontwierp dan ook tal van openbare gebouwen en woningen, vooral de directeur- en ingenieurswoningen, in de cité. Zijn architectuur bepaalt de dag van vandaag nog steeds het uitzicht van deze wijk. Het schoolgebouw vertolkt een traditionele en vooral monumentale architectuur die in het oog springt. De rode kleur overheerst duidelijk in de materialiteit van de



[Afb. 39]. Jongensvleugel Savioschool Isia Isgour (Croux, 2020)

[Afb. 40]. materiaalstudie (Croux, 2020)

[Afb. 41]. materiaalstudie (Croux, 2020)

gevels. Het is een baksteenarchitectuur zonder ornamenten, maar wel met bijzonder veel details in de gevels gemaakt door een spel van baksteenpatronen en kleuren. De gehele schoolsite zelf vormt de groene long van de wijk door de grote aanwezigheid en variatie in bomen en groen.

Voor het programma van het ontwerp heb ik mij gebaseerd op de uitdagingen en enkele primaire problemen die in de wijk voorkomen. Met het ontwerp beoog ik voor alle duidelijkheid geen ‘totaal oplossing’ waarmee ik alle conflicten wil ontwarren. Ik zie het ontwerp eerder als deel van het grotere geheel waarbij ik geluisterd heb naar noden en wensen die buurtbewoners en actoren aangaven, en op die manier mee wil werken aan het creëren van een leefbare omgeving. Ik ben op een participatieve manier van start gegaan door dialogen en interviews aan te gaan met buurtbewoners en belangrijke actoren in de wijk, zoals buurtopbouwwerkers, de voorzitter van het armoedeplatform Houthalen-Helchteren, de schooldirecteur, Uit deze gesprekken kwamen enkele interessante werkpunten aan bod. Na ook ruimtelijk onderzoek te hebben gedaan, focuste ik mij op enkele uitdagingen waarmee ik aan de slag ben gegaan in mijn ontwerp.

Allereerst is er het probleem dat geïnitieerd wordt door de Noord-Zuid verbinding. Zoals ik daarnet zei ligt Meulenberg aan de Oostkant van deze verbinding. Er is altijd al een contrast geweest tussen het westen en oosten van Houthalen centrum. In het westen lag het stadscentrum en het treinstation waardoor deze zijde floreerde. Het oosten daarentegen raakte eerder in isolatie. De als maar drukker wordende Noord-Zuid verbinding benadrukt dit contrast nog eens extra. In de wijk zelf heersen er ook een aantal socio-economische problemen. Zo is er een hoge werkloosheidsgraad, alsook een hoge laaggeschooltheidsgraad en is de Nederlandse taal in veel gevallen niet gekend. De bevolking van Meulenberg is bovendien ook heel etnisch variërend. 90% van zijn inwoners zijn van niet-Belgische origine. Ook de variatie in religie speelt hier grote parten. Er is een grote culturele fragmentatie aanwezig en de verschillende gemeenschapsgroepen leven op eilanden naast mekaar. In interviews werd aangegeven dat dit deels komt omdat er nu eenmaal geen echte ontmoetingsplek aanwezig is in de wijk waar iedereen samen kan komen.

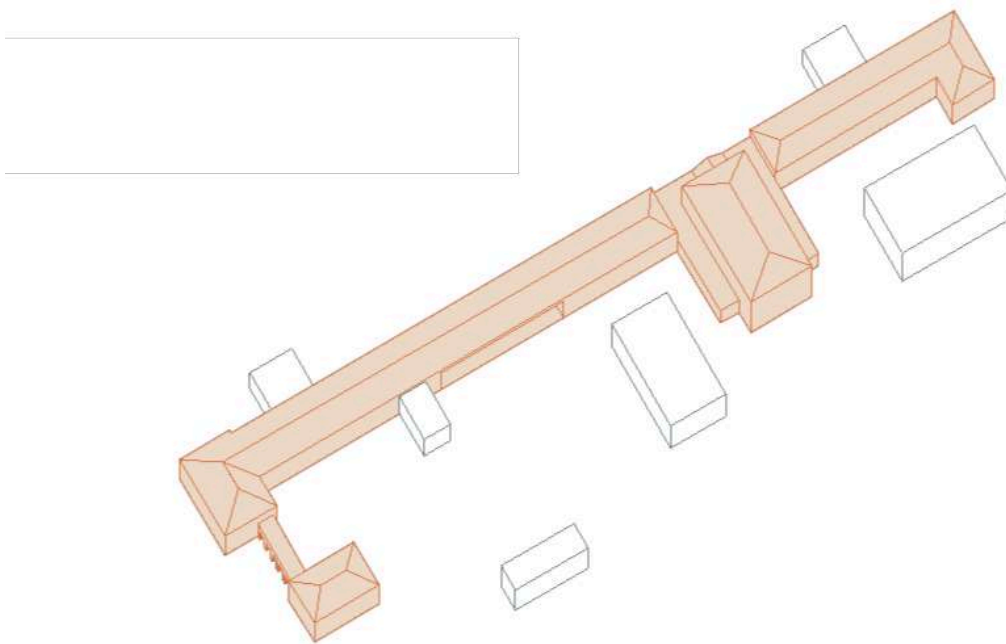
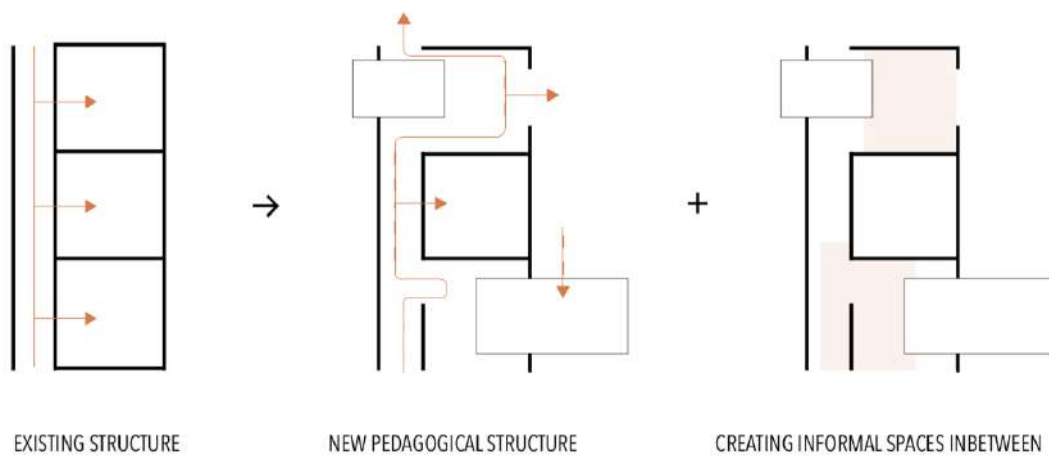
Verder is ook de verharding doorheen de wijk een probleem geworden over de jaren heen. Meulenberg was een mijncité waar er vroeger veel belang werd gehecht aan een hoge leefkwaliteit voor de arbeiders. Daarom werden deze arbeiders verplicht om voldoende groen in hun voor- en achtertuin te hebben en dit ook optimaal te onderhouden. Na de sluiting van de mijn verviel ook deze groen- en onderhoudsregels en maakte verharding, beton en asfalt er door de jaren heen als maar meer hun intrede en groene hagen werden vervangen door harde schuttingen. Het groen dat over is gebleven is grotendeels ingekaderd door deze verharding. Tot slot zijn ook de vele hekwerken in de wijk een uitdaging. Quasi alle domeinen, ook degenen met een publieke functie, zijn omkaderd met een hekwerk. De wijk Meulenberg is vooral in zijn omgeving gekend door een negatieve connotatie en criminele activiteiten. De vele hekwerken die het straatbeeld domineren dragen bij aan dit onveilig gevoel.

Met mijn ontwerp wil ik daarom graag inzetten op een lerend landschap en een soort van campus ontwikkelen waar jong en oud kunnen leren. Kleuter- en lageronderwijs zijn reeds aanwezig maar daar stopt het huidige verhaal. Ik wil dus verder schrijven aan dit educatief verhaal door een project te ontwerpen waar een divers programma zich huisvestigt. Zo worden er ateliers in en rond het gebouw ontworpen waar zowel volwassenen als jongeren taallessen kunnen nemen, skills en vaardigheden kunnen leren of aanscherpen in bijvoorbeeld het naaiatelier of het houtbewerkingsatelier, er plek is voor secundair onderwijs, naschoolse opvang van leerlingen, of waar de wijkopbouwwerkers eindelijk voldoende ruimte hebben om hun activiteiten te organiseren. Daarnaast wordt het groen ook terug opengesteld naar de buurt toe waardoor buurtbewoners elkaar hier kunnen ontmoeten.

PALIMPSEST

Omdat het ontwerp zich focust in en rond de bestaande jongensvleugel uit 1950 van Isia Isgour, gaat het hier om een herbestemming. In deze herbestemming heb ik het gebouw opgevat als een palimpsest of een verhaal dat niet af was. Ik ben met mijn ingreep verder gaan schrijven aan dit verhaal. Dit op verschillende manieren: van de bestaande structuur herschrijven, het hergebruik van materialen en het geheugen van het traditionele vakmanschap tot een dialoog creëren tussen oud en nieuw.

Een belangrijke vraag die ik mezelf hierbij heb gesteld is “in welke mate is het ontwerp dat ik hier nu voorzie, en dus ook het verhaal, wél volledig af?”. Hierbij kwam ik al snel tot de conclusie dat ik net wou dat dit verhaal niet volledig af zou zijn eens ik klaar was met het ontwerpproces. Ik heb geprobeerd de flexibiliteit en doorgroeimogelijkheden, wat toch wel één van de karakteristieken van een Live Project genoemd kunnen worden, proberen opnemen in mijn ontwerp. Ik beoogde met dit project geen weerspiegeling van louter mijn bedoelingen en stijl als ontwerper en wou ook geen totaal-architectuur bouwen waarbij elke vierkante meter bepaald is door mij. Ik heb in mijn proces telkens in het achterhoofd gehouden dat ik voor mensen bouw en op een gegeven moment deze architectuur ook gegeven wordt aan hen en zij functies en gebruiken zullen toekennen aan het gebouw die ik nooit eerder voorzien had. Ik denk dat het dan ook belangrijk is om dit eerder als opportuniteit te zien dan een probleem. Daarom voorzie ik in mijn ontwerp ook ‘informele plekken’. Deze plekken bevinden zich verspreid over het gebouw en worden niet zo in detail ontworpen als andere ruimtes. In mijn plannen zal ik wel suggesties en scenario’s weergeven hoe zo’n informele plek kan worden gebruikt, maar die kunnen ook helemaal veranderen en op nog ontelbare veel andere manieren benut worden. Op die manier klopt het ook met het Live project verhaal omdat dit proces ook altijd ruimte voor verandering voorziet en geen totaal-architectuur beoogt. Toe-eigening wordt hier toelaten waardoor een geleefde ruimte kan ontstaan. Bovendien wordt er altijd onthouden voor wie er gebouwd wordt en de stem van deze mensen wordt ook meegenomen vanaf de start van het project. Het verhaal stopt niet bij de oplevering van het project maar begint eigenlijk pas dan. Ik denk dat dit een belangrijke conclusie is voor alle architectuurprojecten, maar in het bijzonder voor herbestemmingsprojecten.



[Sch.3]. Herschrijven van de bestaande structuur (Croux, 2020)

[Sch.4]. Dialoog creëren tussen monoliet bestaand gebouw en lichte nieuwe ateliers (Croux, 2020)

CONCLUSIE

/07

Terugkomend op de onderzoeksvraag die ik mij vooraf deze scriptie gesteld heb: Hoe kunnen Live Projects binnen het architectuur discours ingezet worden bij het omgaan met sociaal-economisch uitdagende contexten? En welke factoren dragen bij aan de succesfactor van zulke Live Projects?

Ik denk dat we allereerst kunnen concluderen dat een hoge participatiegraad en openheid naar de burgers toe essentieel is voor deze slaagkans. Dat ook zij een curator zijn binnen het gegeven van Live Projects. Bovendien heeft het participatief betrekken van de burgers en actoren een verzachtend effect op de soms nogal brutale (stads)ontwikkelingsprojecten. Live Projects en tijdelijke experimenten zijn dan ook vaak een reactie op bepaalde problematieken en op de niet-maakbare kant van stedenbouw. De sociale probleemstellingen zijn fenomenen en gevolgen waar stedenbouw nu eenmaal vaak geen vat op heeft. Ik denk dat een essentiële factor van deze Live Projects naast ontwerpen met burgers ook ontwerpen voor burgers is. Ruimtes en architectuur zijn nu eenmaal niet statisch. Doorheen de tijd gaat het gebruik door de burgers zich laag na laag afzetten in de ruimte of op de plek. Wanneer we dit als opportuniteit bekijken en ook ruimte in het ontwerp voorzien voor toe-eigening en gebruik, we op een meer verantwoordelijke manier aan het ontwerpen zijn. Op deze manier vloeien ook de conceptuele wereld van de architect en de leefomgeving van de gebruiker over in elkaar en wordt er een bepaalde synergie of dynamiek gecreëerd die verder gaat dan puur de gebouwde orde. Ik denk ook dat het creëren van die dynamiek heel typerend is voor Live Projects, alsook de continuïteit ervan. Zo'n Live Project is niet af wanneer het opgeleverd is. Een bepaalde fase is hiermee misschien afgerond maar dat geeft tegelijkertijd ook weer nieuwe input en ideeën om mee aan de slag te gaan en verder te schrijven aan het verhaal dat dit project gegenereerd heeft.

Hieraan zien we dus dat ook al zijn Live Projects vaak tijdelijke interventies, de blijvende fysieke aanwezigheid of duur van zo'n project niet hetgeen is dat primeert. Waar het wel over gaat is wat deze interventies voor langdurige impact op zijn omgeving en bewoners hebben. Bereiken deze projecten dit door fysiek permanent te blijven en zijn houdbaarheidsdatum te overleven, dan kan dat zeker en wordt er op deze manier verder aan het verhaal geschreven. Maar ik denk dat het in deze scriptie is bewezen dat dat zeker geen vereiste is om ook van een duurzaam en succesvol project te spreken en dat vooral de drive en het bewust zijn die het achter heeft gelaten primeert. Dat zie je ook aan het feit dat dit type ontwerpprojecten meestal kleinere initiatieven zijn die als een soort acupunctuur worden geïmplementeerd in de openbare ruimte. Maar net op deze manier genereren ze een grotere relevante impact op de context en leefomgeving, waardoor volgens mij Live Projects echt als kiemen voor ontwikkeling kunnen worden beschouwd.

Verder hebben we ook gemerkt dat het fungeren van Live Projects als een laboratorium zeker een handige tool bij (stads)ontwikkeling kan zijn. De experimentele en creatieve kant van deze projecten biedt veel mogelijkheden aan ontwerpers om nieuwe oplossingen te onderzoeken in uitdagende contexten waar het lineaire ontwerpproces, met de architect als protagonist, vaak niet het juiste antwoord meer kan bieden. Ik denk ook dat Live Projects omwille van hun experimenteel karakter de uitgelezen manier zijn om veel ingesloten ideeën rond architectuur en (stads)ontwikkeling overhoop te halen en in vraag te stellen. Het

kan een hulpmiddel zijn voor veel architecten om uit hun comfortzone te treden en een meer kritische houding aan te nemen ten opzichte van het ontwerpproces dat hen is aangeleerd. Dit neemt niet weg dat zo'n Live Project eigenlijk heel volatiel is en het turbulente 'trial-error' proces niet altijd gemakkelijk is. Ondanks dat Live Projects veel voordelen hebben voor zowel de ontwerper zelf als de ruimte en omgeving die ze creëren, is een nuchtere kijk en doorzettingsvermogen vitaal. Het vormt een grotere uitdaging dan het typische ontwerpproces met veel onvoorspelbaarheden, onzekerheden en externe factoren. Maar dat is volgens mij hetgeen architectuur net definieert.

Ik ben er dus van overtuigd dat het enkel toepassen van Live Projects door scholen als pedagogisch middel een gemiste kans is en dit type ontwerpproject ook kan gebruikt worden door architectenbureaus. Soms wordt dit door hen ook al gedaan, welliswaar onder een andere naam. Het marktmodel van een architectenbureau is hier wel nog niet aangepast aan zulke initiatieven. Het merendeel van de architecten stellen hun skills en vaardigheden ter beschikking van de opdrachtgever en vragende partij en doorlopen een lineair ontwerpproces. Echter maken bepaalde bureaus wel tijd en budget vrij hiervoor omdat ook zij potentieel zien in zulke projecten om een ontwikkeling op gang te brengen. Ik denk wel dat ondanks veel architectenbureaus nog geen gebruik maken van Live Projects, dit projecttype wel een breed ontwerpregister mobiliseert om op zijn minst enkele aspecten ervan in de eigen praktijk op te nemen.

Tot slot wil ik naast de onderzoeksvraag, ook een antwoord bieden op de gestelde vraag aan mij of ik nu eigenlijk architect of socioloog wou worden. Ik ben na dit onderzoek en lang reflecteren tot het inzicht gekomen dat deze vraag eigenlijk als positief kon worden beschouwd. Dit omdat ik van mening ben dat architectuur niet puur alleen draait om de gebouwde orde. Als we er slechts op die manier naar zouden kijken krijgen we grotendeels gebouwen die het ego en de persoonlijke stijl van een resem architecten weerspiegelen en weinig bijdragen aan de manier hoe mensen samenleven. Ik denk dat er vraagtekens geplaatst moeten worden bij de laatmoderne, commerciële opvatting van gebouwen als producten. Ik ben van mening dat architectuur wél de kracht heeft om een samenleving te sturen en dat men als architect die verantwoordelijkheid ook moet voelen door zich ook op andere domeinen te bevinden en zich met andere disciplines in te laten. Op die manier wordt de grens tussen deze disciplines dunner en krijgt de architect het gevoel dat hij niet alleen met architectuur bezig is. Hetzelfde geldt voor Live Projects volgens mij. Dit zijn allemaal stuk voor stuk projecten met een hoge sociale waarde waardoor ze bijna als non-architectuur beschouwd worden. Niet geheel onbegrijpelijk aangezien het niet langer meer producten zijn van een architect als protagonist, maar eerder een resultaat van een intense sociale wisselwerking. Wanneer een architect zich dus ook de vraag stelt op een gegeven moment of hij nu wel architect of socioloog of kunstenaar of iets anders is, zijn we volgens mij goed bezig.

BIBLIOGRAFIE

/08

TEKST

- Achipovaite, E., Gunleiksrud, A., Mork, J., Naess, K., Ostlie, S., Pettersson, F., ..., Wellinger, S. (2015). *NTNU Live studio handbook*. Geraadpleegd op 10 december 2019 via https://issuu.com/ark6/docs/15_livestudiohandbook
- AG Vespa (2017). *Masterplan slachthuissite – noordschippersdok – lobroekdok*. [website]. Geraadpleegd op 20 april 2020 via https://www.agvespa.be/sites/default/files/download-item/definitief_masterplan_slachthuissite_noordschippersdok_lobroekdok.pdf
- AG Vespa (2015, 6 februari). *Stad keurt projectdefinitie voor masterplan slachthuissite – noordschippersdok – lobroekdok goed*. Geraadpleegd op 21 april 2020 via <https://www.agvespa.be/nieuws/stad-keurt-projectdefinitie-voor-masterplan-slachthuissite-noordschippersdok-lobroekdok-goed>
- Al Ghora, F. (2019). *Toren van Babel 2019 NL-EN* [Online Video]. Geraadpleegd op 28 november 2019 via <https://www.youtube.com/watch?v=U9fWtQtTAo0>
- Antwerpen Morgen (z.j.). Overkapping Ring. Op antwerpenmorgen.be [website]. Geraadpleegd op 21 april 2020 via <https://www.antwerpenmorgen.be/projecten/overkapping-ring/over>
- Architecture Workroom (2019). Publicatie: Architectuurcultuur in Vlaanderen. Op architectureworkroom.eu [website]. Geraadpleegd op 26 december 2019 via <http://www.architectureworkroom.eu/nl/>
- Armborst, T., D'Oca, D., & Theodore, G. (2016). Holding pattern. *OASE: Sociale poëtica: de architectuur van gebruik en toe-eigening*, 96, 19-23.
- Assemble (2019). Granby Winter Garden (2019). Op assemblestudio.co.uk [website]. Geraadpleegd op 27 april 2020 via <https://assemblestudio.co.uk/projects-/granby-winter-gardens>
- Assemble (2015). Granby Workshop (2015). Op assemblestudio.co.uk [website]. Geraadpleegd op 27 april 2020 via <https://assemblestudio.co.uk/projects-/granby-workshop>
- Avidar, P., Havik, K., & Wigger, B. (2007). Redactioneel: Gentrification: stromen en tegenstromen. *OASE: stromen en tegenstromen*, 73, 1- 6.
- Bad van Marie (2019). Bad van Marie. Op badvanmarie.be [website]. Geraadpleegd op 12 december 2019 via <https://badvanmarie.be/bad-van-marie/>
- Boie, G., & Vandamme, F. (2016). De enige goede architect is de dode architect. *OASE: Sociale poëtica: de architectuur van gebruik en toe-eigening*, 96, 44-50.

- Botero, A., & Saad-Sulonen, J. (2018). (Challenges and Opportunities of) Documentation Practices of Self-Organized Urban Initiatives. In Devisch, O., Huybrechts, L., & De Ridder, R. (Red.), *Participatory design theory: using technology and social media to foster civic engagement* (part IV - 15). Londen: Routledge.
- Bouchain, P. (2013). Architectuur dichtbij de bewoners. *OASE: Wat is goede architectuur*, 90, 10-14.
- Bouverne-De Bie, M., Deceur, E., & Roets, G. (2015). *Het verknopen van verleden, heden en toekomst: reflecties vanuit een stedelijke sociaal-artistische praktijk*. Geraadpleegd op 1 mei 2020 via <https://biblio.ugent.be/publication/7036302/file/7072243.pdf>
- Casanova, H., & Hernández, J. (2014). *Public space acupuncture: strategies and interventions for activating city life*. Geraadpleegd op 27 december 2019 via https://issuu.com/actar/docs/public_space_acupuncture
- CJSM. (z.j.). *Made by Oya: een nieuwe kijk op traditioneel handwerk*. Geraadpleegd op 28 april 2020 via <https://cjsm.be/cultuur/sites/cjsm.cultuur/files/public/presentatie-Rocsa-MadebyOya.pdf>
- De Bruyn, J., & Van Acker, M. (2012). *Zaaien op beton: en 106 andere recepten voor de stad*. Geraadpleegd op 1 mei 2020 via https://issuu.com/thuisindestad/docs/stedenfonds_zaaienopbeton
- Debruyne, P. (2011). *Stadsontwikkeling: zaaien op beton: 'De Site' en de tijdelijke invulling Van braakliggende terreinen*. Geraadpleegd op 12 maart 2020 via www.vzwjong.be
- De Cauter, L. (2014, 17 november). *Parckfarm als concrete utopie (volkstuintjes 2.0)*. Geraadpleegd op 6 december 2019 via <https://www.dewereldmorgen.be/artikel/2014-11/17/parckfarm-als-concrete-utopie-volkstuintjes-2-0/>
- De Cauter, L. (2014, 10 december). *Parckfarm, nieuw volkspark als concrete utopie*. Geraadpleegd op 28 februari 2020 via <https://www.bruzz.be/opinie/parckfarm-nieuw-volkspark-als-concrete-utopie-2014-12-10>
- Deceur, E. (2017). *Sociaal-cultureel werk als democratische arena: de inzet van participatieve praktijken in stedelijke contexten* [doctoraatproefschrift]. Gent: Universiteit Gent Doctoraat Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen
- Declercq, M. (2017, 12 september). *Park achter thurn & taxis wordt doorgetrokken tot bockstaal*. Geraadpleegd op 20 april 2020 via <https://www.bruzz.be/samenleving/-park-achter-thurn-taxis-wordt-doorgetrokken-tot-bockstaal-2017-09-12>
- Dehaene, M., Goethals, M., Vervloesem, E. & Yegenoglu, H. (2016). De architectuur van gebruik en toe-eigening. *OASE: Sociale poëtica: de architectuur van gebruik en toe-eigening*, 96, 11-18.

- DELVA (z.j.). Kolenspoor – Genk. Op *delva.la* [website]. Geraadpleegd op 25 april 2020 via <https://delva.la/projecten/kolenspoor/>
- De Site (2020). Over De Site. Op *rabotsite.be* [website]. Geraadpleegd op 3 mei 2020 via <http://www.rabotsite.be/nl/over-de-site/beleid>
- Devisch, O., Huybrechts, L., & De Ridder, R. (2018). *Participatory design theory: using technology and social media to foster civic engagement*. Londen: Routledge.
- Dionne, C. (2016). Geloof in het mogelijke. *OASE: Sociale poëtica: de architectuur van gebruik en toe-eigening*, 96, 73-78.
- Ducktape & Diegem (2016). *Insite-Outsite* [Online Video]. Geraadpleegd op 11 mei 2020 via <https://vimeo.com/175345213>
- Gatzios, T. (2017, 23 mei). *Parckfarm kan blijven dankzij massale positieve reacties*. Geraadpleegd op 20 april 2020 via <https://www.bruzz.be/samenleving/parckfarm-kan-blijven-dankzij-massale-positieve-reacties-2017-05-23>
- Gellynck, B., Kandjee, T., & Pferdmenges, P. (2016). Curatoren van de stadsmakerij. *OASE: Sociale poëtica: de architectuur van gebruik en toe-eigening*, 96, 24-26.
- Granby Four Streets CLT (2018). History of the four streets. Op *granby4streetsclt.co.uk* [website]. Geraadpleegd op 10 november 2019 via <https://www.granby4streetsclt.co.uk>
- Harris, H. (2014). *Architecture live projects: pedagogy into practice*. Londen: Taylor & Francis Ltd.
- Harris, H. (2015). *Architecture live projects; acquiring and applying missing practice-ready skills* [Masterproef]. UK: Oxford Brookes University Doctor of Philosophy.
- Kenniscentrum Vlaamse Steden (z.j.). Tijdelijk Gebruiken. Op *tijdelijkgebruiken.be* [website]. Geraadpleegd op 8 mei 2020 via <http://www.tijdelijkgebruiken.be/Paginas/Tondelier-of-De-site-Gent.aspx>
- Lambrechts, E. (2016, 13 september). *Park Spoor Noord: Van verlaten loods tot groene oase*. Geraadpleegd op 26 december 2019 via <https://www.mmnieuws.nl/article/park-spoor-noordvan-verlaten-loods-tot-groene-oase/>
- Liesbit (2016). Kolensporen [blogbericht]. Geraadpleegd op 26 april 2020 via <https://www.flickr.com/photos/liesbit/albums/72157674089126846/page2>
- Live Project Kolenspoor (2016). Intro. Op *uhasselt.be* [website]. Geraadpleegd op 26 april 2020 via <https://www.uhasselt.be/images/Doctoral-School/DS%20BSH/160824%20LiveProjectsKolenspoor.pdf>

- Live Projects Network (2019). Projects. Op *liveprojectsnetwork.org* [website]. Geraadpleegd op 26 november 2019 via <https://liveprojectsnetwork.org>
- Live Works (2019). Home. Op *live-works.org* [website]. Geraadpleegd op 6 december 2019 via <http://live-works.org>
- Manoeuvre (2020). Home. Op *manoeuvre.org* [website]. Geraadpleegd op 28 april 2020 via <http://www.manoeuvre.org>
- Martens, S. (2018). *What is public?: an approach to stage a debate in a village as a spatial Practitioner* [doctoraatproefschrift]. Hasselt: Universiteit Hasselt Doctoraat Faculteit Architectuur & Kunst
- Martin, P., & Schmidt, K. (2001). *Beyond ethnography*. CA Design Research.
- McAdam, S. (2007). Polis en Politiek – een Brits perspectief. *OASE: Gentrification: stromen en tegenstromen*, 73, 115-128.
- Overheid Vlaanderen (2019). Zes vormen van participatie. Op *overheid.vlaanderen.be* [website]. Geraadpleegd op 26 december 2019 via <https://overheid.vlaanderen.be/communicatie/participatie/zes-vormen-van-participatie>
- Parckfarm (2019). Geschiedenis. Op *parckfarm.be* [website]. Geraadpleegd op 8 december 2019 via <http://parckfarm.be/nl/geschiedenis/>
- Pérez-Goméz, A. (2007). The City is not a Post-Card: The Problem of Genius Loci. *Arkitektur N*, 04, 42-47.
- Petrescu, D. (2005). *Losing control, keeping desire*. Geraadpleegd op 20 december 2019 via https://www.researchgate.net/publication/240917065_Losing_control_keeping_desire
- Radio Babel (2018). Lesleidraad Radio Babel. Op *nederlandsoefenen.be* [website]. Geraadpleegd op 12 februari 2020 via <https://www.nederlandsoefenen.be/antwerpen/app/webroot/uploads/oefenkansorganiseren/projecten/Lesleidraad%20Radio%20Babel.pdf>
- Ringland (z.j.). Van bierkaartje naar burgerbeweging. Op *ringland.be* [website]. Geraadpleegd op 22 april 2020 via <https://ringland.be/over-ringland/van-bierkaartje-naar-burgerbeweging/>
- Rooftoptiger vzw (2019). Locatieprojecten. Op *rooftoptiger.com* [website]. Geraadpleegd op 7 december 2019 via <http://rooftoptiger.com/locatieprojecten/>
- Stad Antwerpen (z.j.). Workshop participatie in wijkplanning: is een breder bereik mogelijk?. Op *kenniscentrumvlaamsesteden.be* [website]. Geraadpleegd op 27 december 2019 via [http://www.kenniscentrumvlaamsesteden.be/samenwerken/gebiedsgericht/Documents/WS_3_participatie%20\[Compatibiliteitsmodus\].pdf](http://www.kenniscentrumvlaamsesteden.be/samenwerken/gebiedsgericht/Documents/WS_3_participatie%20[Compatibiliteitsmodus].pdf)

- Stad in verandering (2003). *Park in Zicht - even doorbomen* [Online Video]. Geraadpleegd op 27 december 2019 via https://www.youtube.com/watch?time_continue=676&v=Go6Yy6Af0pI&feature=emb_title
- Staes, B. (2012, 12 oktober). *Rabot is de armste Gentse wijk, Drongen de rijkste*. Geraadpleegd op 6 mei 2020 via https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20121012_024
- The Future Is Today (2016). Kolensporen [blogbericht]. Geraadpleegd op 7 april 2020 via <http://www.future-is-today.be/category/kolensporen/>
- Till, J. (2009). *Architecture depends*. Cambridge: MIT Press ltd.
- University of Sheffield (2019). About Live Projects. Op *live-works.org* [website]. Geraadpleegd op 22 november 2019 via <http://www.liveprojects.org/about/>
- Uyttenhove, P. (2010). Landschap en geheugen. In K. Bosma & J. Kolen (red.), *Geschiedenis en ontwerp: handboek voor de omgang met cultureel erfgoed* (pp. 238–255). Nijmegen: Vantilt.
- Vlaanderen (2020). Bruggen naar Rabot. Op *stedenbeleid.vlaanderen.be* [website]. Geraadpleegd op 6 mei 2020 via <http://www.stedenbeleid.vlaanderen.be/bruggen-naar-rabot>
- Zeevenhooven, C. (2017, 30 oktober). *Evelyne Deceur gepromoveerd tot doctor in sociaal-culturele wetenschap*. Geraadpleegd op 9 mei 2020 via <https://buurtenregio.nl/evelyne-deceur-gepromoveerd-tot-doctor-in-sociaal-culturele-wetenschap/>

AFBEELDINGEN

- Cover Harris, h. (2014). *Live Projects drawing* [foto]. Via Architecture live projects: pedagogy into practice. Londen: Taylor & Francis Ltd.
- Afb. 1 Croux, L. (2020). *Inplantingsplan Granby Four Streets, Liverpool* [foto]. Geraadpleegd op 27 april 2020
- Afb. 2 Granby Four Streets, CLT (2011). *Initiatieven heropbouw Granby* [foto]. Geraadpleegd op 20 december 2019 via <https://www.world-habitat.org/world-habitat-awards-/winners-and-finalists/granby-four-streets-community-land-trust/#award-contents>
- Afb. 3 Assemble (2019). *Granby Winter Garden* [foto]. Geraadpleegd op 27 april 2020 via <https://assemblestudio.co.uk/projects/granby-winter-gardens>
- Afb. 4 Assemble (2015). *Granby Workshop* [foto]. Geraadpleegd op 27 april 2020 via <https://assemblestudio.co.uk/projects/granby-workshop>
- Afb. 5 Croux, L. (2020). *Inplantingsplan Park Spoor Noord Antwerpen en aangrenzende wijken* [foto]. Geraadpleegd op 28 april 2020
- Afb. 6 Teresa COS io Studio 09 (z.j.). *Zicht Park Spoor Noord Antwerpen* [foto]. Geraadpleegd op 13 mei 2020 via <https://dbpubliekeruimte.info/project/park-spoor-noord-antwerpen/>
- Afb. 7 Park In Zicht (2003). *Workshop Park In Zicht* [foto]. Geraadpleegd op 29 december 2019 via https://www.youtube.com/watch?time_continue=676&v=-Go6Yy6Af0pI&feature=emb_title
- Afb. 8 Antwerpen Morgen (2005). *Opening Belvédèreplatform* [foto]. Geraadpleegd op 30 december 2019 via <https://www.antwerpenmorgen.be/projecten/park-spoor-noord/tijdljn>
- Afb. 9 A'pen (2017). *Waterplas Park Spoor Noord Antwerpen* [foto]. Geraadpleegd op 28 december 2019 via <https://apen.be/park-spoor-noord-cargo-zomerbar-foto>
- Afb. 10 Stramien (z.j.). *Locomotief reparatieloodsen NMBS Antwerpen* [foto]. Geraadpleegd op 12 mei 2020 via <https://stramien.be/en/project/1242/>
- Afb. 11 Croux, L. (2020). *Inplantingsplan Parckfarm, Brussel* [foto]. Geraadpleegd op 11 mei 2020
- Afb. 12 ASBL Parckfarm T&T (2014). *Farmhouse* [foto]. Geraadpleegd op 26 december 2019 via <https://parckfarm.be/nl/farmhouse-2/>

- Afb. 13 Croux, L. (2020). *Implantingsplan connectie Parckfarm en Bockstaelplein* [foto]. Geraadpleegd op 23 april 2020
- Afb. 14 ASBL Parckfarm T&T (2014). *Schetsontwerp Parckfarm* [foto]. Geraadpleegd op 26 december 2019 via <https://parckfarm.be/nl/geschiedenis/>
- Afb. 15 Croux, L. (2020). *Inplanting Toren van Babel op de Slachthuisite* [foto]. Geraadpleegd op 24 april 2020
- Afb. 16 Rooftoptiger (2019). *Toren van Babel Antwerpen* [foto]. Geraadpleegd op 12 december 2019 via <http://rooftoptiger.com/locatieprojecten/>
- Afb. 17 Rooftoptiger (2019). *Opbouw Toren van Babel Antwerpen* [foto]. Geraadpleegd op 12 december 2019 via <http://rooftoptiger.com/locatieprojecten/>
- Afb. 18 Rooftoptiger (2019). *Opbouw Toren van Babel Antwerpen* [foto]. Geraadpleegd op 12 december 2019 via <http://rooftoptiger.com/locatieprojecten/>
- Afb. 19 Stad Antwerpen (2019). *Liggingsplan van de zeven Ringparken en de Scheldebrug* [foto]. Geraadpleegd op 24 april 2020 via <https://www.hln.be/in-de-buurt/antwerpen/-de-grote-verbinding-de-grote-sprong-voorwaarts-voor-antwerpen-schepen-koen-kennis-schrijft-opiniestuk~a562bd0f/>
- Afb. 20 Croux, L. (2020). *Inplantingsplan Live Project Meulenberg, Houthalen-Helchteren* [foto]. Geraadpleegd op 9 mei 2020
- Afb. 21 Croux, L. (2019). Resultaat *Live Project Meulenberg* [foto]. Geraadpleegd op 27 december 2019
- Afb. 22 Croux, L. (2019). *Tekeningen participatief proces* [foto]. Geraadpleegd op 27 december 2019
- Afb. 23 Croux, L. (2019). *Opbouw Live Project Meulenberg* [foto]. Geraadpleegd op 27 december 2019
- Afb. 24 Croux, L. (2019). Resultaat *Live Project Meulenberg* [foto]. Geraadpleegd op 27 december 2019
- Afb. 25 Croux, L. (2020). *Inplantingsplan Live Project Kolensporen, Genk* [foto]. Geraadpleegd op 11 mei 2020
- Afb. 26 Liesbit (2016). *Opbouw Live Project Kolensporen* [foto]. Geraadpleegd op 28 april 2020 via <https://www.flickr.com/photos/liesbit/albums/72157674089126846/page2>
- Afb. 27 Vanden Ecker, F. (2016). *Resultaat Agatha's House* [foto]. Geraadpleegd op 9 mei 2020

- Afb. 28 Sebastiani, G. (2016). *Resultaat Thomas' Tower* [foto]. Geraadpleegd op 9 mei 2020
- Afb. 29 Croux, L. (2020). *Inplantingsplan Made by Oya, Gent* [foto]. Geraadpleegd op 13 mei 2020
- Afb. 30 CJSJSM (2007). *De Site Gent als brownfield* [foto]. Geraadpleegd op 10 mei 2020 via <https://cjsm.be/cultuur/sites/cjsm.cultuur/files/public/presentatie-Rocsa-MadebyOya.pdf>
- Afb. 31 Rabotsite (z.j.). *Voetbalterrein De Site, Gent* [foto]. Geraadpleegd op 13 mei 2020 via <http://www.rabotsite.be/nl/de-site/voetbalterrein>
- Afb. 32 Stad Gent (2017). *Stadsakker De Site, Gent* [foto]. Geraadpleegd op 13 mei 2020 via <https://persruimte.stad.gent/159088-10-jaar-de-site-of-hoe-tijdelijke-invulling-buurtbeheer-op-de-kaart-zet>
- Afb. 33 Rezanezhad, G. (2015). *Workshop atelier Manoeuvre* [foto]. Geraadpleegd op 14 mei 2020 via <http://www.manoevre.org/?p=966>
- Afb. 34 Rezanezhad, G. (2015). *Workshop atelier Manoeuvre* [foto]. Geraadpleegd op 14 mei 2020 via <http://www.traderstalk.org/contribution/it-is-not-a-fiction/>
- Afb. 35 Manoeuvre (2013). *Workshop 'The Big bang', Made by Oya* [foto]. Geraadpleegd op 13 mei 2020 via http://www.manoevre.org/?page_id=101
- Afb. 36 Manoeuvre (2013). *Workshop 'The Big bang', Made by Oya* [foto]. Geraadpleegd op 13 mei 2020 via http://www.manoevre.org/?page_id=101
- Afb. 37 Insite-Outsite (2016). *Gülcan Sari als tolk* [foto]. Geraadpleegd op 6 mei 2020 via <https://vimeo.com/175345213>
- Afb. 38 Rabotsite (z.j.). *Ace Coppetiers* [foto]. Geraadpleegd op 6 mei 2020 via <http://www.rabotsite.be/nl/de-site/stadsakker>
- Afb. 39 Croux, L. (2020). *Jongensvleugel Savioschool Isia Isgour* [foto]. Geraadpleegd op 10 april 2020
- Afb. 40 Croux, L. (2020). *Materiaalstudie* [foto]. Geraadpleegd op 10 april 2020
- Afb. 41 Croux, L. (2020). *Materiaalstudie* [foto]. Geraadpleegd op 10 april 2020
- Sch. 1 Croux, L. (2020). De lineaire structuur conform de modale architectuuroopdracht [schema].

- Sch. 2 Croux, L. (2020). De non-lineaire structuur conform Live Projects [schema].
- Sch. 3 Croux, L. (2020). Herschrijven van de bestaande structuur [schema].
- Sch. 4 Croux, L. (2020). Dialoog creëren tussen monoliet bestaand gebouw en lichte nieuwe ateliers [schema].

